

Łaniec, Janina Danuta

Stan zniszczeń wojennych w gospodarce województwa olsztyńskiego

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 163-198

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANINA DANUTA ŁANIEC

STAN ZNISZCZEŃ WOJENNYCH W GOSPODARCE WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO

WSTĘP

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zniszczeń wojennych w ważniejszych działach gospodarki województwa olsztyńskiego, jakie stwierdzono po dokonaniu szacunkowych obliczeń w niektórych resortach. Ze względu na rozmiary tematu i brak danych w ogóle lub brak danych wiarygodnych, będzie tu mowa w zasadzie tylko o zniszczeniach majątku trwałego. Wyrażenie „majątek trwały” należy rozumieć jako zasób dóbr materialnych, które w gospodarce zużywają się stopniowo, na przykład budynki, urządzenia techniczne i energetyczne, uzbrojenie terenu miast, środki transportu, tory kolejowe itp. Sprawy ludnościowe w rozważaniach pominięto, ograniczając się jedynie do krótkich wzmianek na temat wpływu wyludnienia terenu na stan zniszczeń.

Do badań nad stanem zniszczeń zastosowano metodę statystyczną; w analizie zebranego materiału posługiwano się tylko liczbami stosunkowymi z uwagi na charakter zebranego materiału. Przedmiotem badań był obszar województwa olsztyńskiego w granicach ustalonych Rozporządzeniem Rady Ministrów z 20 maja 1946 roku, obejmujący 18 powiatów. Są to powiaty: bartoszycki, braniewski, biskupiński (d. reszelski), giżycki, górowski (d. iławski), iławski (d. suski), kętrzyński, lidzbarski, morąski, mrągowski, nidzicki, olsztyński, Olsztyn — miasto, ostródzki, pasłęcki, piski, szczycieński, węgorzewski. Zniszczenia zarejestrowane były w latach 1945—1947, ale zdarzały się też rejestracje dokonane dopiero w 1949 roku.

Najwcześniej szacowano zniszczenia w przemyśle dla potrzeb Ministerstwa Przemysłu. Dokonywały tego Grupy Operacyjne. Wyniki tego szacunku opublikowano w *Spisie zakładów przemysłowych w 1945 r.* Spis jest jedynym dostępnym autorce usystematyzowanym źródłem drukowanym zniszczeń.

Równoległe z szacunkiem zniszczeń w przemyśle szacowano zniszczenia dla potrzeb Ministerstwa Odbudowy. Wydział Odbudowy Urzędu Pełnomocnika RP na Okręg Mazurski wysłał w tej sprawie pismo do starostów już 25 lipca 1945 roku. Chodziło o określenie zniszczeń majątku trwałego w powiatach. W wykazach podawano liczbę zniszczonych zabudowań, kubaturę w m³ i wartość strat w przedwojennych złotych. Szereg tych danych podawanych przez starostwa pochodziło z ustnych informacji wójtów (przeważnie pochodzenia niemieckiego), burmistrzów lub referatów samorządowych. Wiele liczb dotyczących tego samego zniszczenia wykluczało

się wzajemnie. Stan zniszczeń określano słowami „mniej więcej” nawet jeszcze w 1946 roku. Na te materiały natrafiono w Archiwum Akt Nowych, zespół Centralny Urząd Planowania.

Trochę dokładniejsze szacunki zniszczeń majątku trwałego z podziałem na budownictwo mieszkalne, gospodarce, przemysłowe i użyteczności publicznej miał sporządzić dla Ministerstwa Odbudowy w okresie od kwietnia 1946 do końca 1946 roku. Zniszczenia zagród wiejskich oszacowano do 1 lipca 1947 roku, a zniszczenia gospodarki komunalnej w miastach dopiero w 1949 roku. Powyższe dane znaleziono w bibliotece Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego przy Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Olsztynie.

Opracowanie tematu nastęrczało szereg kłopotów. Trudności pierwszych powojennych lat uniemożliwiały ustalenie jednolitych danych, bowiem źródła archiwalne nie są jeszcze uporządkowane. Korzystano z bardzo rozproszonych danych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie. Kwerenda dała materiał znikomy, który stanowił tylko uzupełnienie danych z innych źródeł. Niektóre teczki w Archiwum Akt Nowych o obiecujących tytułach, jak na przykład w zespole Centralnego Urzędu Planowania teczka „Zniszczenia wojenne polskiego systemu komunikacyjnego i ważniejsze wypadki”, czy w zespole Ministerstwa Handlu i Apropowizacji „Przejmowanie obiektów od Armii Czerwonej”, nie zawierają danych dotyczących województwa olsztyńskiego. Nie znaleziono też danych dotyczących naszego regionu w sprawozdaniach Dyrekcji Okręgowych Kolei Państwowych i Dyrekcji Okręgowej Poczty i Telegrafu, znajdujących się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie. Podobnie było z materiałami drukowanymi.

Największą pomocą w opracowywaniu artykułu były dane z Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Olsztynie. Są to opracowania rękopiśmienne i maszynopisy sporządzone przez pracowników Urzędu Wojewódzkiego dla potrzeb wewnętrznych Urzędu. Wymienić tu należy przede wszystkim „Materiały i tezy do 3-letniego planu inwestycyjnego” sporządzone dla Komisji Gospodarczej i Odbudowy oraz opracowania zniszczeń miast i zagród wiejskich dokonane przez Regionalną Dyrekcję Planowania Przestrzennego.

gorzej przedstawia się sytuacja z literaturą przedmiotu. Dotychczasowe opracowania albo w ogóle pomijały zagadnienia zniszczeń w województwie olsztyńskim, albo ograniczały się do krótkich wzmianek. Wzmianki znaleziono w opracowaniach: *Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych* oraz *Stan i potrzeby gospodarcze Pomorza Wschodniego* wydanych przez Instytut Bałtycki, w opracowaniach Instytutu Zachodniego o rozwoju gospodarczym Ziemi Zachodnich i Północnych i innych¹. Trochę więcej wniosły do zagadnienia publikacje: Jerzego Affeltowicza², Marii Kiełczewskiej-Zaleskiej³, Edmunda Wojnowskiego⁴, Zbigniewa Ja-

¹ *Stan i potrzeby gospodarcze Pomorza Wschodniego*, Gdańsk—Bydgoszcz—Szczecin 1947; *Sesje Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych* (II *Sesja*, Kraków, 16—18 XII 1945 r., z. 1; III *Sesja* 16—19 VI 1946, z. 6; IV *Sesja* 18—21 XII 1946); *Odbudowa Ziemi Odzyskanych*. Praca zbiorowa pod redakcją K. Piwowarskiego i S. Zajchowskiej, Poznań 1957; S. Smoliński, M. Przedpelski, *Struktura społeczno-gospodarcza Ziemi Zachodnich w latach 1933—1960*, Poznań 1964.

² J. Affeltowicz, *Problem uprzemysłowienia Prus Wschodnich w latach 1871—1939*, Olsztyn 1968.

³ *Warmia i Mazury*. Praca zbiorowa pod redakcją S. Zajchowskiej i M. Kiełczewskiej-Zaleskiej, t. 2, Poznań 1953.

nuszek⁵ i innych⁶, ale zagadnienie zniszczeń zostało w tych opracowaniach potraktowane marginesowo. Wobec powyższych trudności opracowanie stanu zniszczeń było możliwe tylko w poniżej przedstawionych rozmiarach.

1. PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Część Prus Wschodnich, stanowiąca obecnie województwo olsztyńskie, uległa w czasie ostatniej wojny poważnemu zniszczeniu. Zniszczenia występowały na całym tym obszarze i obejmowały w mniejszym lub większym stopniu cały majątek, jakim mogło dysponować społeczeństwo tego terenu przed II wojną światową.

Zrujnowane były miasta, a szczególnie ich centra, gdzie skupiały się funkcje administracyjno-usługowe, zakłady przemysłowe, urządzenia komunalne. Dotkliwie odczuwano się zniszczenia w transporcie: zburzone dworce kolejowe, wysadzone mosty, rozebrane linie kolejowe, zniszczone drogi, środki telekomunikacji. Opustoszałe były wsie, w których brakowało ludzi, inwentarza żywego, maszyn i urządzeń rolniczych. Niedostępny teren stanowiły pola i łąki wylądzone na długo z upraw z powodu min i wyrw po wybuchach. Nieodwracalne szkody powodowały nieustanne pożary lasów oraz wybuchy pocisków w jeziorach. Niekorzystnym zmianom uległa także struktura gleb zamienionych w teren bagienny z powodu zniszczeń w urządzeniach melioracyjnych.

Pojęcie zniszczeń, jakich dokonała wojna, należy rozumieć dość szeroko. Zniszczeniami wojennymi są zarówno bezpośrednie skutki działań bojowych, jak i późniejsza dewastacja i wywóz mienia, stanowiące następstwo wojny. Pośrednim skutkiem wojny była także dekapitalizacja majątku trwałego, spowodowana wyludnieniem terenu.

Pierwsze poważniejsze straty wystąpiły już w związku z zarządzoną przez Niemców przymusową ewakuacją. Teren Prus Wschodnich został objęty ewakuacją początkowo wzdłuż wschodniej granicy. Ewakuacja rozpoczęła się w lipcu i w sierpniu 1944 roku. Przeprowadzono ją między innymi w powiatach gołdapskim i oleckim, wchodzących do lipca 1945 roku w skład Okręgu Mazurskiego, skąd ludność przesuвано do przyległych powiatów, a po pewnym czasie do Saksonii⁷. W każdym wypadku ewakuowana ludność zabierała ze sobą najcenniejsze ruchomości i żywność, a opuszczone domostwa pod wpływem niekorzystnych warunków atmosferycznych ulegały stopniowemu niszczeniu. Inne tereny województwa olsztyńskiego objęto częściową ewakuacją jesienią 1944 roku, na przykład z powiatu piskiego wywieziono wtedy, jak podaje K. Golczewski⁸, około 10 tysięcy mieszkańców. Poza Piszem jesienią ewakuacja objęła również część ludności powiatów węgorszewskiego

⁴ E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945—1947. Kształtowanie się stosunków politycznych*, Olsztyn 1968.

⁵ Z. Januszko, M. Kiełczewska-Zaleska, *Województwo olsztyńskie. Zarys geografii gospodarczej*, Warszawa 1955.

⁶ S. Gwiaździnski, *Analiza rozwoju gospodarczego miast województwa olsztyńskiego oraz możliwości ich aktywizacji*, Przegląd Zachodni, 1957, nr 3; S. Smoliński, M. Przedpelski, B. Gruchman, *Struktura przemysłu Ziemi Zachodniej w latach 1939—1959*, t. 2, Poznań 1961; *Rocznik Olsztyński*, t. 6, 1966.

⁷ K. Golczewski, *Przymusowa ewakuacja z nadbaltyckich prowincji III Rzeszy 1944—1945*, Poznań 1971, s. 115.

⁸ *Ibidem*, s. 118.

i żyzyckiego. Szacunkowo przyjmuje się, że w sumie uciekło jesienią z Prus Wschodnich około pół miliona osób⁹.

Wojska radzieckie wyzwalające te tereny zastały już prawie pustkę, ponieważ druga tura ewakuowanej ludności opuściła teren zimą bezpośrednio przed frontem. Zimą, w ostatniej chwili, ewakuowano także część ludności powiatów mragowskiego, szczycieńskiego, ostródzkiego, olsztyńskiego, lidzbarskiego, pasieckiego oraz rezelskiego¹⁰. Ta ostatnia ewakuacja odbywała się pośpiesznie, ponieważ szybki rozwój wydarzeń wojennych był dla Niemców zaskoczeniem. Mimo to armia niemiecka w odwrocie zdążyła jeszcze poniszczyć wiele urządzeń. Zniszczone były tory, zwrotnice, wysadzone ważniejsze mosty i wiadukty, zaminowane zakłady.

Należy zaznaczyć, że bezpośrednie straty wynikające z ewakuacji nie ograniczały się tylko do wywozu mienia ewakuowanej ludności oraz pośpiesznego niszczenia. Równie groźna w skutkach była ewakuacja gospodarcza, którą przeprowadzono w niektórych powiatach latem i jesienią 1944 roku, głównie w rolnictwie i w mniejszym stopniu w przemyśle rolno-spożywczym. Ze względnym spokojem i planowo wywieziono z niektórych powiatów inwentarz żywy, wymłócone zboża, surowce i produkty przemysłu spożywczego; większość tych produktów przeznaczono na wyżywienie niemieckiej armii. Jest pewne, że tylko pośpiech ostatniej ewakuacji nie pozwolił na wywóz lub zniszczenie przez Niemców całego majątku ruchomego z ewakuowanych terenów.

Ewakuacja ludności, celowa dewastacja majątku prowadzona przez cofającą się armię niemiecką oraz działania bojowe w czasie, gdy przez województwo olsztyńskie przechodził front, spowodowały w sumie olbrzymi ubytek ludzi i mienia. Teren województwa opuszczony przez ludność niemiecką, a jeszcze nie zasiedlony ludnością polską, wymagał dokonania bilansu skutków wojny. Spełniały to zadanie przede wszystkich Grupy Operacyjne, które dokonywały w terenie rozeznania o wielkości i możliwościach dostępu do zapasów surowców oraz sprzętu¹¹. Ratowały one również zachowany majątek przed zniszczeniem¹². Troskę o stan mienia na tych obszarach wykazywało też Ministerstwo Ziem Odzyskanych¹³.

Nie bez znaczenia dla gospodarki województwa była też inna sprawa, która wynikała z umowy polsko-radzieckiej. A. Jezierski tak pisze na ten temat: „najważniejszym problemem związanym z zabezpieczeniem i uruchomieniem zakładów był punkt umowy polsko-radzieckiej mówiący o tym, że obiekty na terenie Ziem Odzyskanych stanowią własność państwa polskiego dopiero po przekazaniu ich przez władze radzieckie. Wobec tego, że władze wojskowe wykorzystywały obiekty gospodarcze do celów wojennych, przekazanie poszczególnych zakładów trwało dość

⁹ Ibidem, s. 108.

¹⁰ Ibidem, s. 123.

¹¹ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej WAPO), Urząd Pełnomocnika, sygn. 241, Grupy Operacyjne Ministerstwa Przemysłu, Instrukcja Ministerstwa Przemysłu o pracy Grup Operacyjnych z 27 III 1945.

¹² WAPO, Urząd Pełnomocnika, 240, Grupy Operacyjne Ministerstwa Przemysłu, Z raportu Grupy Operacyjnej Ministerstwa Przemysłu na Okręg Mazurski dla Pełnomocnika RP, plk. Prawina z 22 VI 1945.

¹³ Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej 1946, nr 30, poz. 192, Zarządzenie Ministerstwa Ziem Odzyskanych z 22 II 1946 o zakazie wywozu mienia ruchomego; Olsztyński Dziennik Wojewódzki z 1946 r. oraz dekret z 13 VI 1946 r. o przepisach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa.

długo, to jest do lipca i sierpnia 1945 roku¹⁴. Sytuacja w województwie olsztyńskim była trudniejsza niż na innych terenach Ziemi Odzyskanych¹⁵. Wreszcie nasilające się od wiosny 1945 roku ruchy ludnościowe powodowały zwykle w tych sytuacjach przemieszczanie się ruchomości i inwentarza żywego z miejsca na miejsce w tym samym województwie. Utrudniało to ustalenie ich właściciela lub choćby miejscowości, skąd pochodziły. W sprawozdaniach Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych Olsztyn z sierpnia 1945 roku czytamy: „W chwili przejścia przez PKP kolei na ziemi mazurskiej zastano na torach stacyjnych, magazynach, rampach, placach składowych i rozładunkowych wszelkiego rodzaju sprzęt wojenny, maszyny rolnicze, materiały drzewne, węgiel, żłom itp., będące pozostałością po Niemcach. Mienie to zinwentaryzowano”¹⁶.

Sprzęt i narzędzia rolnicze leżały opuszczone jeszcze w 1947 roku i dopiero akcje spółdzielczości w trakcie zaludniania terenu spowodowały, iż trafiły one do użytkowników. Brak ludzi, kłopoty gospodarcze województwa nie sprzyjały dokładnemu zarejestrowaniu zniszczeń wojennych.

2. ZNISZCZENIA W PRZEMYSŁE I RZEMIOSŁE

Ze względu na rolę, jaką odgrywał w gospodarce narodowej przemysł, szacunkiem zniszczeń tego działu gospodarki zajęto się po wojnie bardzo wczesnie. W województwie olsztyńskim pierwszego szacunku strat w przemyśle dokonywały Grupy Operacyjne Ministerstwa Przemysłu. Grupy te wkroczyły na teren województwa w okresie, gdy ziemie te znajdowały się pod wojskową administracją radziecką i stanowiły drugą linię frontu¹⁷. Rzecz jasna, że sporządzenie dokładnego wykazu zniszczeń w tych warunkach było zupełnie niemożliwe.

Uzyskane informacje o stopniu zniszczenia bardzo dowolnie interpretowano, a podawany procent zniszczenia zależał wyłącznie od indywidualnego odczucia i dokładności pracowników Grup Operacyjnych. Jeszcze w sierpniu 1945 roku informowano, że „o olbrzymiej większości obiektów wiadomo tylko tyle, że istnieją bądź istniały, a co się z nimi obecnie dzieje, nikt nie może powiedzieć”¹⁸.

Informacje o liczbie istniejących na terenie województwa olsztyńskiego zakładów przed 1945 rokiem oraz wykazy tych zakładów Grupy otrzymywały już przed wyjazdem na teren województwa. Stanowiły one wskazówkę w pierwszym etapie pracy Grup. Według szacunkowych obliczeń spodziewano się odnaleźć około 1500 zakładów. Jednakże w ewidencji Grup znalazły się tylko 702 zakłady¹⁹, i to na tery-

¹⁴ A. Jezierski, *Historia gospodarcza Polski Ludowej 1944—1968*, Warszawa 1971, s. 175.

¹⁵ S. Cyplenkow, *Bojowyyje sputniki moji*, Piern 1973, s. 149.

¹⁶ WAPO, Urząd Pełnomocnika, Sprawozdanie Urzędów Niezspolonych III—15 1945—1946 r., 450, Raport z powiatu Nidzica.

¹⁷ E. Wojnowski, op. cit., s. 48, podaje, że Grupy Operacyjne Ministerstwa Przemysłu przybyły 5 IV 1945 do Nidzicy, Dąbrówna i Olsztynka były pierwszymi przedstawicielami władz polskich.

¹⁸ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Ministerstwo Handlu i Aprowizacji (dalej MHIA), 173/IV/502, k. 67, Sprawozdanie Inspekcji Terenów Odzyskanych z Okręgu Mazurskiego.

¹⁹ AAN, MHIA, 173/IV/502. Liczba zakładów rosła. Wykaz przedsiębiorstw przemysłu spożywczego na Okręg Mazurski z 25 IX 1945 zawiera już 469 przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego, a więc o 103 przedsiębiorstwa więcej niż podała Grupa Operacyjna Ministerstwa Przemysłu w VII 1945.

torium prawdopodobnie znacznie większym niż obszar województwa olsztyńskiego z 1946 roku, ponieważ do lipca 1945 roku województwo posiadało w sumie 27 powiatów²⁰. Z powodu braku ludzi nie było żadnych możliwości sprawdzenia podawanych przez Grupy informacji. Mimo to zebrane w 1945 roku przez Grupy Operacyjne Ministerstwa Przemysłu dane są cennym i właściwie jedynym źródłem drukowanym²¹ dotyczącym zniszczeń w przemyśle Polski z uwzględnieniem Ziemi Odzyskanych.

Tabela 1

Zakłady i zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle
województwa olsztyńskiego w dniu 17 V 1939 r.

Powiaty	Liczba zakładów	Liczba zatrudnionych
Bartoszycki	419	2197
Braniewski	1208	5716
Biskupiecki (reszelski)	1017	3725
Giżycki	907	3712
Iławecki	412	1744
Iławski (suski)	1066	4629
Kętrzyński	770	5256
Lidzbarski	1147	4188
Morański	973	4565
Mragowski	970	4160
Nidzicki	657	2567
Olsztyn — miasto	898	6601
Olsztyński	768	2574
Ostródzki	1385	5701
Pasłęcki	648	2482
Piski	933	3577
Szczygieński	1099	5456
Węgorzewski	711	3334

Zródło: S. Smoliński, M. Przedpelski, B. Gruchman, *Struktura przemysłu Ziemi Zachodnich w latach 1939—1959*, Poznań 1961, ss. 83—88, bez uwzględnienia niewielkiej liczby zakładów z części terenów dawnych powiatów darkiejmskiego i gierdawskiego.

Spisy zakładów przemysłowych, w których zawarte są informacje o rozmiarach i stopniu zniszczeń przemysłu, sporządzano według stanu z lipca 1945 roku. Obejmowały one wszystkie zakłady państwowe, pod zarządem państwowym, samorządowe, spółdzielcze i prywatne zarówno czynne, jak i nieczynne. Wielkość zakładu określano liczbą zatrudnionych (największą z możliwych przy maksymalnym obciążeniu zakładu). W podobny sposób określano także liczbę zatrudnionych w zakładach nieczynnych. Tą drogą uzyskano informacje o rozmiarach zniszczeń z uwzględnieniem wielkości zakładów.

²⁰ E. Wojnowski, op. cit., ss. 66 n.

²¹ *Spis zakładów przemysłowych z 1945 r.*, Warszawa 1947.

Tabela 2

Zakłady i zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle Ziem Zachodnich
według gałęzi i grup przemysłu oraz niektórych rodzajów wytwórczości
w województwie olsztyńskim według stanu z 17 V 1939 r.

Wyszczególnienie	Zakłady		Zatrudnienie	
	w liczbach bezwzgl.	w %	w liczbach bezwzgl.	w %
Wytwarzanie energii elektrycznej i ciepłej	75	0,6	642	1,3
Przemysł paliw i koksochemiczny	42	0,3	479	1
Hutnictwo żelaza i metali nieżelaznych	6	0,0	81	0,2
Przemysł budowy maszyn i metalowy	2458	18,1	8 318	17,3
Przemysł chemiczny	5	0,0	16	0,0
Przemysł gumowy	16	0,1	40	0,1
Przemysł materiałów budowlanych	291	2,2	4 242	8,8
Przemysł szklarski	9	0,1	185	0,4
Przemysł drzewny	2489	18,4	11 938	24,8
Przemysł papierniczy	37	0,3	75	0,2
Przemysł włókienniczy i dziewiarski	160	1,2	702	1,5
Przemysł odzieżowy	3178	23,5	5 166	10,7
Przemysł skórzany, futrzarski, obuwniczy	1780	13,1	3 330	6,9
Przemysł tłuszczowy i mydlarski	12	0,1	132	0,3
Przemysł spożywczy	2611	19,3	11 368	23,7
Przemysł poligraficzny	167	1,2	626	1,3
Inne gałęzie przemysłu	207	1,5	697	1,5

Źródło: S. Smoliński, M. Przedpelski, B. Gruchman, *Struktura przemysłu Ziem Zachodnich w latach 1939—1959*, Poznań 1961, ss. 183 n.

Dane o zniszczeniach, pomijając już, że mamy tu do czynienia tylko z szacunkiem, nie są pełne. Nie obejmują w województwie olsztyńskim powiatów iławckiego i bartoszyckiego, skąd nie nadesłano żadnych informacji. Poza tym w powiatach, z których otrzymano informacje, tylko w 43% zakładów dokonano szacunku zniszczeń. Należy pamiętać, że województwo olsztyńskie w niektórych powiatach aż do późnej jesieni 1945 roku nie posiadało zorganizowanej administracji na szczeblu gmin²², a trudności kadrowe w tym okresie występowały nawet w Olsztynie. Ostatnią wreszcie przeszkodą był brak dostępu do zakładów, które nie zostały jeszcze przejęte od komendantur wojennych Armii Czerwonej²³. Powyższe trudności oraz inne, o których niżej, spowodowały, że na pytanie, ile właściwie zakładów przemy-

²² WAPO, Urząd Pełnomocnika, Sprawozdanie Urzędów Niezespólnych, 16/IV z 1945—1946, k. 17, zawiera informację, że w powiatach braniewskim, mrągowskim i pasłęckim gminy zostały zorganizowane dopiero w X 1945. (Por. także AAN, MHiA, 173/IV/502, k. 52).

²³ WAPO, Urząd Pełnomocnika, k. 241, Grupy Operacyjne Ministerstwa Przemysłu. W początkach VIII 1945 r. około 22% zakładów przemysłowych znajdowało się pod radziecką administracją wojskową (obliczenia własne). Por. AAN, MPiH, 4353, k. 5.

słówch z 1939 roku pozostało w roku 1945 na terenie województwa, trudno udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Dane nie są porównywalne. Liczby z 1939 roku dadzą tylko ogólną orientację w zagadnieniu (por. tabele 1, 2).

Podstawową trudność stanowi sprawa klasyfikacji zakładów. W polskim *Spisie zakładów z 1945 roku* obowiązywała inna klasyfikacja, nieporównywalna ze spisem niemieckim. Niezależnie od tego zdarzały się też wypadki, że na przykład przetwórczo owocowo-warzywne, fabryki octu, musztardy itp. zaliczono do przemysłu chemicznego i referat chemiczny Grupy Operacyjnej ujmował je w swojej ewidencji²⁴. Materiały ze spisu niemieckiego z 1939 roku opracowane szczegółowo przez S. Smolińskiego, M. Przedpelskiego i B. Gruchmana podają liczbę zakładów przemysłowych łącznie z rzemiosłem²⁵.

Uwzględnione są przy tym tylko niektóre rodzaje wytwórczości, ale tak szczegółowo, że uchwycenie podobnych danych w 1945 roku, a nawet później, w specyficznych warunkach województwa olsztyńskiego byłoby zupełnie niemożliwe. Wystarczy przypomnieć, że spis niemiecki, jak podają S. Smoliński, M. Przedpelski i B. Gruchman, obejmował nawet chałupników i przemysł domowy, a do zatrudnionych w przemyśle i rzemiosle wliczano robotników i rzemieślników najemnych pracujących w domu, a więc domowe krawcowe, fryzjerki, rzeźników, a także wszystkich pracowników zatrudnionych w zwierzchnich instytucjach zarządzających przemysłem i rzemiosłem²⁶.

Ewidencja rzemiosła w 1945 roku w województwie olsztyńskim właściwie nie istniała. Niewielka i niepełna liczba zarejestrowanych warsztatów rzemieślniczych obejmowała w zasadzie tylko branżę spożywczą. Zakłady rzemieślnicze powstawały i likwidowały się samoczynnie w czasie akcji osadniczej i często bez wiedzy władz administracyjnych. Większość z nich nie posiadała odpowiednich pomieszczeń. Sytuacja taka istniała jeszcze w 1948 roku.

Wracając do *Spisu zakładów przemysłowych z 1945 roku* stwierdzić trzeba, że na ogólną liczbę 702 ujętych w *Spisie* zakładów, zniszczonych w pewnym stopniu lub całkowicie było aż 577, co stanowi 82% ogółu. Stopień zniszczenia był bardzo wysoki, wyższy niż przeciętna zniszczeń zakładów całej Polski, a nawet przeciętna zniszczeń Ziemi Odzyskanych.

Największemu zniszczeniu uległa w zakładach przemysłowych i rzemieślniczych gospodarka energetyczna (w województwie olsztyńskim aż w 60,8%). Najmniej zniszczone były budynki. Przeciętny stopień ich zniszczenia wynosił 35,9%. Stosunkowo niski procent zniszczeń w zabudowaniach przemysłowych, nawet na terenach, gdzie toczyły się walki, tłumaczy się rozproszaniem tych zakładów i małym ich znaczeniem strategicznym. W okresie poprzedzającym II wojnę światową, mimo tendencji do rozwoju przemysłu metalowego wynikającej ze wzrostu militarystyki byłych Prus Wschodnich i całej Rzeszy, utrzymała się w gospodarce dominacja przemysłu chrzeźnego i rolno-spożywczego (por. tabela 2). Budynki rozrzuconych po małych miasteczkach i pracujących po wsiach przy majątkach gorzelni, mleczarni, olejarni, a także cegielni i kaflarni w dużej mierze ocalały. Największe straty zarówno w budynkach, jak i urządzeniach poniósł przemysł metalowy i przemysł drzewny.

Powyższy szacunek zniszczeń odbiega w pewnym stopniu od danych podawa-

²⁴ WAPO, Urząd Pełnomocnika, 241, Grupy Operacyjne Ministerstwa Przemysłu.

²⁵ S. Smoliński, M. Przedpelski, B. Gruchman, op. cit., ss. 183 n.

²⁶ Ibidem, s. 12.

Tabela 3

Zniszczenia zakładów przemysłowych i rzemieślniczych
według przeciętnego procentu zniszczenia w VII 1945 r.

Wyszczególnienie	Na obszarze woj. olsztyńskiego	Na terenie Ziemi Odzyskanych	Na terenie całej Polski
Budynki	35,9	31,4	35,1
Gospodarka energetyczna	60,8	53,4	52,1
Urządzenia techniczne	50,4	46,1	45,4

Zródło: *Spis zakładów przemysłowych w 1945 r.*, Warszawa 1947, s. XII.

Tabela 4

Zniszczenia zakładów przemysłowych w województwie olsztyńskim
w procentach

Wyszczególnienie	% zniszczenia
Przemysł mineralny	85
Przemysł metalowy	88
Przemysł drzewny	90
Przemysł przetwórczo-rolny i spożywczy	78
Przemysł budowlany	70
Energetyka i gospodarka komunalna	75

Zródło: Obliczenia własne na podstawie *Spisu zakładów przemysłowych w 1945 r.*, Warszawa 1947, ss. 58 n., J. Affeltowicz, *Problem uprzemysłowienia Prus Wschodnich w latach 1871—1939*, Olsztyn 1968, ss. 103 n.

nych przez niektóre opracowania²⁷, a nawet źródła archiwalne²⁸, jednak wydaje się stosunkowo najdokładniejszy. Szacunek dotyczy tylko przemysłu znajdującego się w granicach województwa olsztyńskiego. Należy sądzić, że wyżej wspomniane opracowania ze względu na to, że są zbieżne z archiwaliami, opierały się na szacunku zniszczeń delegatury Ministerstwa Przemysłu, a ta, jak wiadomo, swym zasięgiem terytorialnym daleko wykraczała poza województwo, stąd na procent zniszczeń w niektórych gałęziach, na przykład w przemyśle metalowym, dość poważny wpływ mogły mieć zniszczenia silnie uprzemysłowionego Elbląga czy nawet Malborka, Elku i innych miast nie należących do województwa olsztyńskiego, a podlegających dele-

²⁷ *Warmia i Mazury*, s. 268; Z. Januszko, M. Kiełczewska-Zaleska, op. cit., s. 38, szacują zniszczenia w przemyśle metalowym na 95%, cukrowniczym — 50%, włókienniczym — 90%, drzewnym — 80%, energetycznym — 50%, materiałów budowlanych — 40—50%, przetwórczo-rolnym — 45%.

²⁸ WAPO, Urząd Wojewódzki, 7. Sprawozdanie Urzędów Niezespólnych, t. 2, k. 43. Zniszczenia przemysłu w Okręgu Mazurskim według sprawozdania Delegatury Ministerstwa Przemysłu na Okręg Mazurski wynosiły: przemysł energetyczny — 50%, drzewny — 80%, materiałów budowlanych — 30%, garbarski — 90%, włókienniczy — 80%, metalowy — 95%, cukrowniczy — 50%, miejskowy — 90%.

Tabela 5

Zniszczenia zakładów wg liczby zatrudnionych pracowników

Wyszczególnienie	Ogół- tem	1-5	6-15	16-25	26-50	51-200	201-500	1001 i więcej	brak danych
Ogółem	702	98	119	36	36	9	1	1	402
w tym zniszczonych mających zniszczone	577	73	95	28	31	8	—	1	341
a) budynki przemysłowe	407	43	53	18	19	5	—	1	268
b) gosp. energ.	389	30	62	14	16	6	—	1	260
c) urzędnia techniczne	540	64	88	26	29	8	—	1	324
Budynki przemysłowe									
wg % zniszczenia									
do 10	75	12	20	6	5	2	—	—	30
11—25	81	11	16	7	8	2	—	1	36
26—50	58	11	10	2	2	—	—	—	33
51—75	11	2	—	1	1	—	—	—	7
76 i więcej	64	3	3	2	1	—	—	—	55
niewiadomy	118	4	4	—	2	1	—	—	107
Gosp. energ.									
wg % zniszczenia									
do 10	18	—	6	—	2	3	—	—	7
11—25	33	5	10	3	3	—	—	—	12
26—50	63	8	18	6	3	1	—	—	26
51—75	9	2	1	1	—	1	—	—	4
76 i więcej	141	9	21	4	7	1	—	—	99
niewiadomy	125	6	6	—	1	—	—	—	112
Urządzenia techniczne									
wg % zniszczenia									
do 10	37	6	5	4	2	1	—	1	18
11—25	76	18	17	9	9	4	—	—	19
26—50	120	26	26	7	7	—	—	—	53
51—75	38	3	8	1	2	2	—	—	22
76 i więcej	137	5	24	4	7	1	—	—	96
niewiadomy	132	6	7	1	2	—	—	—	116

Źródło: *Spis zakładów przemysłowych w 1945 r.*, Warszawa 1947, s. 56 n.

gaturze. Warto natomiast przytoczyć z danych delegatury procent zniszczeń przemysłu włókienniczego, który wynosił 80%. Bliższe informacje na ten temat wskazują, że procent zniszczeń odnosi się tylko do województwa olsztyńskiego, ponieważ jest mowa o roszarni w Sepopolu oraz fabryce trykotaży w Bartoszczach, zupełnie zdewastowanych, a także o roszarni lnu i konopi w Szczytnie, uszkodzonej w niewielkim stopniu²⁹. Podobnie rzecz się miała z przemysłem cukrowniczym, którego

²⁹ Ibidem, k. 71.

zniszczenia oszacowano na 50%. Rozmiary zniszczeń w tym przemyśle nie budzą zastrzeżeń, ponieważ z dwóch cukrowni w województwie olsztyńskim znajdujących się w Prabutach i w Kętrzynie ocalała tylko cukrownia w Kętrzynie.

Powyższe bardzo ogólne dane wskazują tylko, ile zakładów przemysłowych w poszczególnych gałęziach przemysłu uznanych zostało za częściowo lub całkowicie zniszczone. Nie wykazują natomiast, jaki był stopień zniszczenia tych zakładów i czy istniała szansa uruchomienia zakładu zaraz po skompletowaniu załogi i dokonaniu niewielkich napraw, czy też z powodu skromnych środków finansowych, jakimi wtedy dysponowano, odbudowa zakładu musiała być odłożona na następne lata. Zdarzało się też, że zniszczenia były niewielkie, środki finansowe na remont uzyskano, a zakładu nie można było uruchomić, ponieważ brakowało pewnych części do maszyn, na przykład pasów transmisyjnych. Zubożenie Polski w wyniku wojny miało tak duże rozmiary, że niejednokrotnie problem stanowiło zaopatrzenie województwa w tak proste a konieczne w halach fabrycznych środki, jakimi były żarówki.

Stopień zniszczenia zakładów obrazują częściowo następne dane *Spisu zakładów przemysłowych*, uwzględniające zniszczenia w budynkach przemysłowych, gospodarce energetycznej i w urządzeniach technicznych (tabela 5).

Majątek przemysłu szacowano w zasadzie według kosztów jego odtworzenia. Za podstawę wyliczeń przyjmowano wielkość nakładów, jakie trzeba ponieść na wytworzenie majątku, który w 1945 roku posiadałby zdolność produkcyjną sprzed II wojny światowej³⁰. Zdolność produkcyjną przemysłu szacowano nie na poziomie

Tabela 6

Stan zniszczenia zakładów przemysłowych woj. olsztyńskiego
w 1945 roku w %

Gałęzie przemysłu	Stopień zniszczenia				
	budynków	energetyki		urządzeń techn.	
		o włado- mym % zniszcze- nia	we wszyst- kich	o włado- mym % zniszcze- nia	we wszyst- kich
Przemysł mineralny	22	55	70	35	45
Przemysł metalowy	35	77	70	60	66
Przemysł drzewny	50	67	74	56	66
Przemysł przetwórczo-rolny i spożywczy	35	56	66	47	52
Elektrownie, gazownie, wodociągi, rzeźnie	26	41	57	43	77

Zródło: Obliczenia własne na podstawie *Spisu zakładów przemysłowych*.

ekonomicznej opłacalności, ale na poziomie technicznym. Dlatego też wprowadzony podział na zniszczenia w budynkach, energetyce i urządzeniach dawał odpowiedź dokładniejszą. W szacunku zniszczeń nie uwzględniono na ogół amortyzacji majątku, która w okresie wojennym była wyższa ze względu na intensywniejszą eksploatację

³⁰ AAN, Centralny Urząd Planowania (dalej CUP), sygn. 537, Zniszczenia wojenne nieruchomości miejskich, k. 7.

przemysłu dla potrzeb wojny. Amortyzacja ta została wliczona do zniszczeń. W ten sposób w procencie zniszczeń znalazła się część wartości majątku, która wynikała z procesu starzenia się i zużywania. Zdarzało się jednak, że przejęte zakłady przemysłowe (poza przemysłem rolno-spożywczym) były nie tyle zniszczone, co po prostu wyeksploatowane i przestarzałe (jak na przykład gazownie)³¹. Niestety, w czasie inwentaryzacji, przy bezruchu urzędzeń, nie zwracano należytej uwagi na fakt, że urzędzenia, które zastano w zakładach, mogą być po krótkim czasie bezużyteczne. Fakt istnienia urzędzeń w zakładzie, czasami możliwość wprowadzenia ich w ruch, wystarczał do stwierdzenia, że zakład jest dobrze wyposażony. W sumie potencjał produkcyjny przemysłu województwa olsztyńskiego był jeszcze skromniejszy, niż na to wskazują procenty zniszczeń, ale brak danych nie pozwala na dokładniejsze obliczenia.

Możliwe natomiast było przedstawienie, jakkolwiek tylko przeciętnie, ogromu zniszczeń w ważniejszych gałęziach przemysłu, przedstawiając ich stopień zniszczenia. Podstawą był tu znów *Spis zakładów przemysłowych z 1945 r.* Obliczony stopień zniszczenia w procentach obejmuje wszystkie zakłady przemysłowe o wiadomym procencie zniszczenia z uwzględnieniem rozmiarów zniszczeń (por. tabela 6). Zdając sobie sprawę, że obliczone w ten sposób dane nie mogą być pełne, bo obejmują tylko te zakłady, które według stanu z lipca 1945 roku pracownicy administracji przemysłowej zdążyli i mogli oszacować, wprowadzono dane korygujące, które uwzględniają także liczbę zakładów o niewiadomym procencie zniszczenia³². Ten procent zamyka się w granicach 75—100%. Przyjęto go w obliczeniach tylko dla urzędzeń energetycznych i technicznych, rozumując, że budynki w czasie demontażu najmniej ucierpiały. W ten sposób dane o przeciętnym stopniu zniszczenia ważniejszych gałęzi przemysłu województwa olsztyńskiego odpowiednio wzrosły. Wyniki obliczeń przedstawia tabela 6.

Wydaje się, że powyższe dane korygujące stopień zniszczenia pełniej i realniej naświetlają stan zniszczeń przemysłowych województwa.

a. Zniszczenia budynków przemysłowych

Uszkodzenia lub zburzenia budynków przemysłowych wystąpiły w przemyśle województwa olsztyńskiego w 70% ogółu zniszczonych zakładów, ale ponad połowa zakładów miała zniszczenia niewielkie, sięgające 50% (por. tabele 7, 8). Zniszczenia te polegały na uszkodzeniach dachów, braku szyb, wyłomach w ogrodzeniach, nawierzchni itp., na przykład budynki cukrowni w Kętrzynie uległy zniszczeniu tylko w 10%, podobnie budynki roszarni lnu i konopi w Szczytnie, oraz trzech ważniejszych elektrowni w Giżycku, Brąszewaldzie i Olsztynie³³.

Poważniejszemu zniszczeniu uległy budynki przemysłowe w miejscach, gdzie wystąpiła koncentracja działań bojowych, na przykład zniszczenia budynków trzech garbarni w Braniewie i jednej w Pasłęku przekroczyły 40%. W granicach 40% zburzono też pomieszczenia przemysłu budowlanego, a więc cegielni, kaflarni i be-

³¹ AAN, Ministerstwo Przemysłu i Handlu (dalej MPiH), sygn. 4354, k. 18. Por. też B. Wilamowski, *Rolnictwo*, Rocznik Olsztyński, t. 6, ss. 129 n., który pisze o przestarzałych budynkach przemysłu rolno-spożywczego.

³² WAPO, Wojewódzki Zarząd Handlu, II/91/11, Akta Wojewódzkiej Komisji do Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw, 1947 r. Ewidencja zakładów przemysłu spożywczego, z uwzględnieniem procentu zniszczeń w budynkach i urzędzeniach oraz wysokość produkcji w 1945 r., trwała jeszcze w ciągu 1946 r.

³³ AAN, MPiH, 4353, k. 115—132.

toniarni. Tu także stopień zniszczenia zabudowań nie był jednolity, ponieważ niektóre cegielnie i betoniarnie już w sierpniu 1945 roku nadawały się do uruchomienia produkcji³⁴. W największym stopniu zniszczone były fabryki wyrobów drzewnych. Ogólny procent zniszczeń w budynkach tych fabryk wynosił 60%. Ocalała fabryka wyrobów drzewnych w Olsztynie, zakłady kołodziejskie i tartak w Orniecie, fabryka wyrobów drzewnych w Pasieku i kilka mniejszych tartaków. Te zakłady już w początkach 1946 roku uruchomiły produkcję³⁵. Pomijając powyższe uratowane zakłady należy podkreślić, że prawie połowa zakładów przemysłu drzewnego miała budynki zrujnowane powyżej 50%, z tego aż 24 zakłady na 62 zbadane uległy zniszczeniu całkowicie (tabela 7). W przemyśle mineralnym stopień zniszczeń w większości budynków był stosunkowo niewielki i wynosił średnio 22%, a tylko w dwóch przypadkach zakłady zostały całkowicie zburzone (zniszczenie ponad 75%). Podobnie przedstawiała się sprawa zniszczeń budynków elektrowni, gazowni, wodociągów i rzeźni. Budynki gazowni, które znajdowały się w 29 miastach, uległy zniszczeniu w niewielkim stopniu, ale zniszczenia gazowni pod innym względem były tak poważne, że uniemożliwiły przez wiele lat ich odbudowę³⁶.

Najmniej, jak to wskazują inne dane, a nie *Spis*, uległy zniszczeniu budynki przemysłu rolno-spożywczego³⁷. Chociaż wiele z nich, bo aż 55%, posiadało budynki uszkodzone, straty nie były poważne i wahały się w granicach 1—30% dla większości uszkodzonych budynków. Można sądzić, że wpłynęły na to dwie przyczyny. Jedną leży w dużym rozproszeniu tych zakładów, umiejscowionych często na wsiach przy majątkach lub w małych miasteczkach. Rozproszenie uchroniło je przed skutkami bezpośrednich działań bojowych. Drugą przyczyną wiąże się z funkcją zakładów na zapleczu frontu. Młyny, gorzelnie, młeczarnie, piekarnie spełniały ważną rolę w wyzwolonym terenie w zaopatrzeniu wojska. Stąd wypływała konieczność ich najwcześniejszego zabezpieczenia i zagospodarowania. Ochroną tych zakładów aż do czasu przekazania władzom polskim zajmowała się Armia Radziecka. Na 96 czynnych 31 lipca 1945 roku zakładów, łącznie z zakładami urzędów komunalnych, aż 70 stanowiły czynne młyny i gorzelnie³⁸. Jednak część zakładów tego przemysłu w liczbie 28 zostało zniszczonych w ponad 75%, co kwalifikowało je do rozbiórki (między innymi cukrownia w Prabutach, rzeźnia w Bartoszycach)³⁹.

W sumie można stwierdzić, że lata wojenne i powojenne z budynkami prze-

³⁴ Sprawa jest sporna, ponieważ materiały archiwalne WAPO, Urząd Pełnomocnika, 241, Grupa Operacyjna Ministerstwa Przemysłu podają 100% zdolności produkcyjnej niektórych betoniarni w stosunku do 1939 r. i wartość produkcji podawaną w mln sztuk (dane na 15 VIII 1945); materiały AAN, MPiH, 4353, k. 115—132, wykazują, że produkcja w przemyśle budowlanym w województwie olsztyńskim ruszyła dopiero w 1946 r. Ponieważ Grupa Operacyjna obejmowała działalnością teren większy niż województwo, należy sądzić, że materiały dotyczące betoniarni pracujących poza woj. olsztyńskim.

³⁵ AAN, CUP, sygn. 406, Sprawozdania gospodarze oddziałów Narodowego Banku Polskiego (dalej NBP), 1946—1947, k. 32, Sprawozdanie oddziału NBP Olsztyn za IV 1946.

³⁶ WAPO, Urząd Wojewódzki, Wojewódzki Zarząd Handlu, sygn. 21, 1948—1949, Budowlany kapitał poprzemysłowy.

³⁷ WAPO, Urząd Pełnomocnika, 35, Sprawozdanie Wydziału Osiedleńczego z 31 VII 1945.

³⁸ WAPO, Urząd Pełnomocnika, 35, Sprawozdanie Wydziału Osiedleńczego z 31 VII 1945 r.

³⁹ WAPO, 11/91—14—11, Protokoły z posiedzeń Komisji Gospodarki i Odbudowy 1946—1949, k. 424.

Tabela 7

Liczba zakładów według procentu zniszczenia budynków przemysłowych,
gospodarki energetycznej i urzędzeń technicznych

Zakłady wg liczby zatrudnionych	Budynków przemysłowych						Gospodarki energetycznej						Urządzeń technicznych											
	do 10		11-25		26-50		51-75		76 i wię- cej		nie- wia- domy		do 10		11-25		26-50		51-75		76 i wię- cej		76 i nie- wia- domy	
Przemysł mineralny																								
Razem	5	9	4	—	2	9	1	3	8	1	9	10	9	9	12	2	5	9						
1-5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—						
6-15	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—						
16-25	—	3	—	—	—	—	—	3	1	—	—	—	2	3	1	1	—	—						
26-50	1	1	—	—	—	1	—	2	1	—	1	1	—	3	1	—	—	—						
51-200	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
Brak danych	1	5	4	—	2	8	1	1	4	—	8	9	4	3	10	—	4	8						
Przemysł metalowy																								
Razem	7	11	6	—	5	12	—	1	6	—	26	11	—	4	10	1	24	11						
1-5	1	—	3	—	—	1	—	1	1	—	2	1	—	2	2	—	—	1						
6-15	4	3	—	—	—	1	—	1	1	—	6	1	—	1	3	—	7	1						
16-25	—	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1	2	—	1	—						
26-50	1	2	1	—	—	1	—	—	—	—	3	—	—	3	—	—	2	—						
51-200	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—						
Brak danych	1	4	2	—	5	8	—	—	2	—	14	9	—	—	—	—	1	13						
Przemysł drzewny																								
Razem	10	16	10	2	24	29	2	7	10	—	38	29	3	12	15	5	43	36						
1-5	—	1	3	—	1	1	—	1	2	—	2	2	—	4	—	—	2	2						
6-15	4	4	1	—	1	2	—	2	1	—	5	2	—	2	5	3	4	4						
16-25	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	1	2	—	1						
26-50	1	1	—	—	1	1	—	1	1	—	2	—	—	1	4	—	—	3						
51-200	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—						
Brak danych	4	8	4	1	21	26	1	3	6	—	27	25	1	3	4	2	33	29						

c.d. tabeli 7

Zakłady wg liczby zatrudnionych	Budynków przemysłowych					Gospodarki energetycznej					Urządzeń technicznych							
	do 10	11-25	26-50	51-75	76 i więcej	do 10	11-25	26-50	51-75	76 i więcej	do 10	11-25	26-50	51-75	76 i więcej			
	domy	domy	domy	domy	domy	domy	domy	domy	domy	domy	domy	domy	domy	domy	domy			
Przemysł przetwórczy, rolny i spożywczy																		
Razem	40	40	35	8	28	54	11	19	34	6	57	60	18	46	71	22	53	62
1-5	9	9	5	2	2	2	—	4	5	2	4	3	3	16	20	3	1	3
6-15	10	8	7	—	1	1	6	7	14	1	7	2	3	11	17	3	10	2
16-25	1	1	—	1	1	—	—	—	1	—	1	—	—	1	1	—	1	1
26-50	1	2	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	1	1	1	—
51-200	1	1	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	1	2	—	—	—	—
1001 i więcej	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Brak danych	18	18	22	5	24	51	2	8	12	3	44	55	9	13	32	15	40	56
Elektrownie, gazownie, wodociągi, rzeźnie																		
Razem	13	2	3	—	3	8	4	3	5	1	5	9	6	4	11	4	6	8
1-5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6-15	1	—	2	—	1	—	—	2	—	—	1	1	1	1	2	—	1	—
16-25	4	—	—	—	1	—	1	3	—	—	1	—	1	3	1	—	1	—
26-50	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	1	—	—
51-200	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Brak danych	6	—	1	—	1	8	3	—	2	—	3	8	4	—	6	2	9	8
Przemysł budowlany																		
Razem	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	4	1	1	—	1	—
Brak danych	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—

Źródło: Spis zakładów przemysłowych w 1945 r., s. 59.

mysłowymi obeszły się stosunkowo najłagodniej. Przy posiadaniu dostatecznej ilości materiałów budowlanych i wykwalifikowanej siły roboczej do przeprowadzenia remontów, straty w większości zabudowań fabrycznych można było w przeciągu niewielkiego czasu usunąć. Ponieważ jednak nie posiadano ani jednego, ani drugiego, zabezpieczenie zakładów przed dekapitalizacją równało się zeru i stan zniszczeń rósł szybko w miarę upływu czasu.

b. Zniszczenia urządzeń energetycznych i technicznych

O wiele poważniejsze niż zniszczenia budynków, przekreślające często możliwość uruchomienia zakładu, były straty w gospodarce energetycznej. Energetyka stanowiła najbardziej niewralgiczny punkt w powojennej gospodarce województwa. Uzależnienie uruchomienia, a nawet odbudowy zakładów przemysłowych od dostaw prądu elektrycznego jest oczywiste.

Warto przypomnieć, że przed 1945 rokiem Prusy Wschodnie zasilane były w energię elektryczną z dużych elektrowni w Królewcu, Tyłży, Wystruci, Frydlandzie i Elblągu. W granicach Polski pozostała z tego tylko poważnie zniszczona elektrownia w Elblągu i rozrzucone po województwie małe elektrownie, najczęściej wodne, o niewielkiej mocy. Taki potencjał energetyczny, nawet gdyby nie uległ zniszczeniu, przesądzał z góry o możliwościach rozwoju gospodarczego województwa w pierwszym okresie odbudowy. Małe elektrownie województwa były zniszczone, niektóre w ogóle zburzone, jak na przykład elektrownia na Łynie pod Olsztynem, gdzie Niemcy wysadzili tamę, inne nie posiadały urządzeń. Najpoważniejsze zniszczenia (ponad 50%) dotyczyły transformatorów i linii wysokiego napięcia, które bandy niszczyły jeszcze w 1946 roku. Sieć niskiego napięcia uszkodzono w 40%⁴⁰.

Niezależnie od zniszczeń elektrowni i sieci wysokiego i niskiego napięcia, uszkodzonym uległy urządzenia energetyczne w zakładach przemysłowych. W sumie na 577 zniszczonych zakładów aż 389 z nich miały zniszczone urządzenia energetyczne. Zupełnie zdewastowane urządzenia stwierdzono w 55% zakładów, a poważne uszkodzenia w 28% zakładów. Nasuwa się wniosek, że tylko 17% zakładów ze zniszczonymi urządzeniami energetycznymi ze względu na nieduże uszkodzenia (do 25%) mogło liczyć na szybkie uruchomienie.

Należy jeszcze wyjaśnić, czy urządzenia energetyczne ocalały w najważniejszych dla gospodarki zakładach, czy też w drobnych warsztatach rzemieślniczych. *Spis* nie daje na to pytanie jednoznacznej odpowiedzi, ponieważ dla zbyt wielu zakładów brak pod tym względem danych. Należy jednak przypuszczać, że energetyka zniszczona została przede wszystkim w małych warsztatach rzemieślniczych, a ocalały urządzenia energetyczne w dużych warsztatach rzemieślniczych i w przemyśle. Najbardziej pod tym względem ucierpiała branża metalowa, ponieważ aż 75% zniszczonych zakładów przemysłu metalowego posiadało zniszczoną energetykę. Na 44 zakłady tego przemysłu posiadające zniszczoną energetykę, w 26 z nich możliwość odbudowy tych urządzeń równała się zeru (zniszczenia ponad 75%). Ogólnie stopień zniszczenia energetyki w przemyśle metalowym wynosił aż 79%. Poważnie zniszczoną energetykę miał także przemysł drzewny (przeciętnie 74%). Urządzenia energetyczne w tym przemyśle całkowicie zdewastowane (ponad 75%) posiadało aż 38 zakładów, to znaczy prawie połowa zakładów nie nadawała się pod tym względem

⁴⁰ WAPO, Urząd Pełnomocnika, Sprawozdanie Urzędów Niezespólnych II—14 1945—1946, k. 372, Sprawozdanie Grupy Operacyjnej Ministerstwa Przemysłu na Okręg Mazurski z VI 1945.

do odbudowy. Wszystkie większe zakłady, poza fabryką krzeseł w Pasięku, były zdekompletowane⁴¹. Niewiele mniejsze zniszczenia urządzeń energetycznych wystąpiły w pozostałych gałęziach przemysłu.

Procent zniszczeń urządzeń energetycznych województwa olsztyńskiego nie oddaje w pełni poniesionych z tego tytułu strat. Nie wykazuje beczynności wielu elektrowni z powodu braku paliwa czy ciągłe psujące się generatory. W listopadzie 1945 roku takie nieczynne elektrownie, które nie mieściły się w żadnym procencie zniszczeń, odnotowano między innymi w Karwitach, pow. pasięcki, Lidzbarku, Mrągowie i Wadągu⁴². Ograniczoną przydatność miały także elektrownie czynne. Brak odpowiednich pasów powodował ciągłe przerwy w dostawach prądu. Na dodatek prąd był tak słabego napięcia, że nie mógł być wykorzystany przy remontach zakładów i remontach maszyn w zakładach już pracujących.

Zniszczenia energetyki szły na ogół w parze ze zniszczeniami urządzeń technicznych, na przykład w fabrykach wyrobów drzewnych w Olsztynie, Dobrym Mieście, Szczytnie i Okartowie urządzenia energetyczne zniszczono podobnie jak urządzenia techniczne w 100%, mimo że zniszczenia budynków były stosunkowo niewielkie⁴³. Szacunek zniszczeń przemysłu województwa olsztyńskiego wykazuje, że przypadków, gdy wszystkie urządzenia zniszczono w 100%, a budynki fabryczne uszkodzono tylko w niewielkim stopniu, było znacznie więcej⁴⁴. Ta rozbieżność zniszczeń szczególnie wyraźnie wystąpiła w rzemiośle, gdzie pomieszczenia warsztatów na ogół ocalały, natomiast narzędzia pracy zostały zabrane lub zniszczone. Ubytek zdolności produkcyjnej zakładów rzemieślniczych jest trudny do ustalenia. Określa się go w przybliżeniu na 60%⁴⁵. Zakładów zupełnie niezniszczonych było niewiele. Najbardziej ucierpiały warsztaty ślusarstwa samochodowego, stacje obsługi i inne warsztaty związane z przemysłem motoryzacyjnym.

Straty urządzeń technicznych w zakładach przemysłowych należałoby wyrazić inaczej. O ile przy szacunku budynków można mówić o zniszczeniach, to przy szacunku urządzeń technicznych w tym konkretnym przypadku takie określenie nie jest dokładne, bowiem trudno pisać o zniszczeniu czegoś, co już zostało wywiezione. Olbrzymia liczba zakładów przejętych w 1945 roku była w znacznym stopniu lub całkowicie pozbawiona urządzeń. Na 577 zniszczonych zakładów aż 95% nie dysponowało zdatnymi do rozpoczęcia produkcji urządzeniami technicznymi (por. tabela 5), na przykład w przemyśle metalowym ocalało jedynie 10% obrabiarek⁴⁶. Tylko jeden zakład nadawał się w 1945 roku po niewielkim remoncie do uruchomienia. Była to fabryka maszyn rolniczych w Reszlu, posiadająca w dobrym stanie nie tylko zabudowania, ale także maszyny. W niektórych zakładach przemysłu drzewnego w Olsztynie, Dobrym Mieście, Szczytnie i Okartowie brakowało 100% urządzeń. Podobnie było w trzech browarach w Braniewie i w całym przemyśle Mrągowa. W przemyśle spożywczym zdemontowano wszystkie przetwornice mleka oraz przetwornice owoc-

⁴¹ Sprawozdanie Pełnomocnika Ministerstwa Przemysłu na Okręg Mazurski, I. Marzyńskiego na Zjeździe Przemysłowym Ziemi Odzyskanych 27—29 VIII 1945. (*I Zjazd Przemysłowy Ziemi Odzyskanych*, Wrocław—Jelenia Góra 1946).

⁴² WAPO, Urząd Pełnomocnika, 172, Sprawy elektryfikacji 1945—1946.

⁴³ AAN, MPiH, 4353, k. 115—132.

⁴⁴ AAN, ibidem.

⁴⁵ WAPO 11/91/14/11, K. Lisowski, Stan i możliwości rozwojowe rzemiosła w woj. olsztyńskim, k. 416.

⁴⁶ Obliczono na podstawie AAN, Ministerstwo Ziemi Odzyskanych (dalej MZO), Grupa Operacyjna Ministerstwa Przemysłu, k. 7.

Tabela 8

Liczba zakładów według wielkości zniszczenia
budynków przemysłowych, gospodarki energetycznej i urządzeń technicznych

Zakłady wg liczby zatrudnionych	Ogółem	W tym zniszczonych	Budynki przemysłowe	Gospodarka energetyczna	Urządzenia techniczne
Przemysł mineralny					
Razem	56	48	29	32	46
1—5	3	3	2	—	2
6—15	3	1	1	—	1
16—25	7	7	3	4	7
26—50	8	7	3	5	6
51—200	1	1	—	—	1
Brak danych	34	29	20	23	29
Przemysł metalowy					
Razem	67	59	41	44	50
1—5	8	6	5	4	5
6—15	13	13	8	9	12
16—25	6	5	2	2	4
26—50	5	5	5	3	55
51—200	2	1	1	1	1
Brak danych	33	29	20	25	23
Przemysł drzewny					
Razem	133	121	91	86	114
1—5	10	9	6	7	8
6—15	20	18	12	10	18
16—25	8	5	4	2	5
26—50	11	9	4	4	9
51—200	2	2	1	1	2
Brak danych	82	78	64	62	72
Przemysł przetwórczy, rolny i spożywczy					
Razem	366	287	205	187	270
1—5	70	51	29	18	46
6—15	67	51	27	37	46
16—25	7	5	4	2	4
26—50	7	6	4	2	5
51—200	3	3	2	3	3
Brak danych	211	170	138	124	165
1001 i więcej	1	1	1	1	1
Przemysł budowlany					
Razem	10	7	4	4	7
1—5	2	1	—	—	1
6—15	2	2	—	—	2
26—50	1	—	—	—	—
201—500	1	—	—	—	—
Brak danych	4	4	4	4	4

c.d. tabeli 8

Zakłady wg liczby zatrudnionych	Ogółem	W tym zniszczonych	Budynki przemysłowe	Gospodarka energetyczna	Urządzenia techniczne
Elektrownie, gazownie, wodociągi i rzeźnie					
Razem	54	41	29	27	39
1—5	3	2	1	—	1
6—15	10	6	4	4	5
16—25	8	6	5	4	6
26—50	3	3	2	2	3
51—200	1	1	1	1	1
Brak danych	29	23	16	16	23

Źródło: *Spis zakładów przemysłowych w 1945 r.*, s. 58 n.

wo-warzywne⁴⁷. Stosunkowo najmniej ucierpiał przemysł młynarski oraz rzeźnie, z wyjątkiem rzeźni w Bartoszycach i w Nidzicy. W przemyśle włókienniczym tylko roszarnia w Szczytnie należała do mniej zdewastowanych, natomiast inne, na przykład roszarnia w Sępólnu czy fabryka trykotaży w Bartoszycach, uległy całkowitemu zdemontowaniu⁴⁸. Jedyne w przemyśle budowlanym i w części przemysłu spożywczego zachowały się w dobrym stanie wysoce zmechanizowane urządzenia, pozwalające na szybkie rozpoczęcie produkcji⁴⁹.

3. ZNISZCZENIA W ROLNICTWIE

Stacunku zniszczeń w rolnictwie dokonywano przez wiele miesięcy. Rozpoczęty w 1945 roku trwał praktycznie przez cały rok 1946⁵⁰. Zatrudnieni przy spisach gospodarstw pracownicy trafiali na duże trudności spowodowane brakiem transportu, bezpieczeństwa, a często także brakiem ludzi, od których można było uzyskać wiarygodne informacje. Największe znaczenie dla rolnictwa, oprócz strat w inwentarzu żywym i martwym, były zniszczenia zagród. Stan zagród decydował o rozmiarach akcji osiedleńczej.

Zniszczenia zagród wiejskich były stosunkowo nieduże. Na ogólną liczbę 69 193 zagród zniszczeniu lub uszkodzeniu uległo 12 795, co stanowi 18%⁵¹. Dane te, mimo że pochodzą dopiero z 1947 roku, wydają się stosunkowo dokładne, chociaż są niższe

⁴⁷ J. Affeltowicz, op. cit., s. 104.

⁴⁸ WAPO, Urząd Wojewódzki, Sprawozdania Urzędów Niezespólnych, IV/16, k. 71.

⁴⁹ WAPO, Urząd Wojewódzki, Sprawozdania Urzędów Niezespólnych, IV/16, k. 38 i 64.

⁵⁰ WAPO, Urząd Pełnomocnika, Sprawozdania Urzędów Niezespólnych, IV/16, 1945—1946, Sprawozdanie Urzędu Ziemińskiego, k. 46.

⁵¹ J. Goryński, *Zamierzenia inwestycyjne Ministerstwa Odbudowy na Ziemiach Odzyskanych w ramach 3-letniego planu odbudowy gospodarczej*, w: *III Sesja Rady dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych*, 16—19 VI 1946, z. 6, s. 91, podaje, że zniszczeniu uległo 64 000 zagród, co w konfrontacji z innymi materiałami wydaje się mało prawdopodobne. (Por. J. Lewiński, *Zniszczenia wojenne*, w: *Warmia i Mazury*, t. 2, ss. 266—269, a także B. Wilamowski, op. cit., s. 129 n.).

Tabela 9

Zniszczenia zagród wiejskich województwa olsztyńskiego
na 1 VII 1947 roku w procentach

Powiaty	Zniszczenia zagród wiejskich ogółem	Zniszczenia gmin			
		najsilniej zniszczona gmina w powiecie		najmniej zniszczona gmina w powiecie	
Bartoszycki	32	.	39	.	29
Braniewski	39	Wola Lipowska	68	Pieniężno	19
Giżycki	10	Talki	16	Paprotki	3
Ĺawewski	21	Bukowiec	35	Górowo Ĺaw.	10
Kętrzyński	33	Korsze	45	Srokowo	22
Lidzbarski	19	Lubomino	24	Runowo	12
Morański	15	Słonecznik	21	Królewo	8
Mraġowski	8	Woźnice	16	Baranowo	3
Nidzicki	30	Wały	77	Szkudaj	13
Olsztyński	9	Wrzesina	17	Gietrzwałd, Klebark	4
Ostródzki	20	Olsztynek	33	Biesal	12
Pasłęcki	17	Jelonki	49	Dobry	7
Piski	34	Wiertel	89	Biała Piska	8
Reszelski	12	Klewno	20	Grzęda	5
Suski	15	Klimy	25	Kisielice	9
Szczycieński	10	Lipowiec	29	Wielbark	5
Węgorzewski	26	Banie Mazurskie	92	Radziejewo, Węgorzewo	4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie materiałów Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego Olsztyn — Regionalna Dyrekcja Planowania Przestrzennego.

od szacunku przeprowadzonego dla Ministerstwa Odbudowy⁵². Zawierają szczegóły wykaz zniszczeń we wszystkich gminach województwa z podziałem na powiaty, co w uproszczeniu przedstawia tabela 9.

Największa procentowa liczba zniszczonych gospodarstw wystąpiła w powiatach braniewskim — 39%, kętrzyńskim — 33%, piskim — 34%, bartoszyckim — 32% i nidzickim — 30%. Jeśli weźmie się pod uwagę przeciętne zniszczeń na mniejszym terytorium, a więc w gminach, procent zrujnowanych zagród okaże się w wielu wypadkach wyższy, ale gminy te wystąpią na ogół na terenach najbardziej zniszczonych powiatów. Otóż w powiecie braniewskim gminę Wola Lipowska oszacowano na 68% zniszczeń, w powiecie nidzickim gminę Wały na 77%, w powiecie piskim gminę Wiertel na 89%, a w powiecie węgorzewskim gminę Banie Mazurskie na 92% zniszczeń. Są to najwyższe zniszczenia gmin w województwie olsztyńskim.

Zniszczenia poszczególnych gospodarstw, a nawet gmin były różne w poszczegól-

⁵² AAN, CUP, 537, Zniszczenia wojenne nieruchomości miejskich w przemyśle i rolnictwie podaje w tabeli 7 liczbę zniszczonych i uszkodzonych zagród na 17 296, co ma stanowić 28,5% ogółu zagród. Dane nie są umiejscowione w czasie i dotyczą tylko zagród zniszczonych w ponad 15%.

nych powiatach, na przykład najbardziej zniszczony pod tym względem powiat braniewski posiadał, poza bardzo zniszczoną gminą Wola Lipowska, gminę miasteczka Pieniężno zniszczoną znacznie mniej, w granicach 19%, a powiat piski, obok gminy Wiartel, zniszczonej w 89%, posiadał gminę Biała Piska zniszczoną tylko w 8%. Podobnie w powiecie węgorszewskim: obok Bani Mazurskich występowała gmina Radziejewo i gmina Węgorzewo ze zniszczeniami tylko 4% (por. tabela 9). Stąd wniosek, że zniszczeń zagród wiejskich nie można oznaczyć pasmami lub wskazać na szczególnie skupione tereny zniszczeń, gdyż rozrzut zniszczonych gospodarstw ma charakter prawie przypadkowy. Wyjątek stanowi powiat kętrzyński, gdzie przy dużym procencie przeciętnego zniszczenia obszar zmienności zniszczeń gmin wynosi zaledwie 23 (Srokowo 22%, a Korsze 45%) i można mówić o względnie równomiernym, dużym zniszczeniu całego powiatu. Podobnie wyglądała sytuacja w powiecie bartoszyckim, gdzie zniszczenia poszczególnych gmin wahają się od 20% do 39%.

Rzecz charakterystyczna, że w niektórych gminach, których centrum stanowiło miasteczko, miasteczko zostało bardzo poważnie zniszczone, a gospodarstwa rolne w tej gminie ocalały. Przykładem może być gmina Kisielice w powiecie suskim, czy gminy Pieniężno, Węgorzewo i inne. Przyczyny tego stanu należy szukać w fakcie, że miasteczka ze względu na skupiony charakter zabudowy tworzyły zawsze większe punkty oporu w walce niż wsie.

Zniszczenie powiatów północnych województwa stanowi niewątpliwie skutek bezpośrednich i skoncentrowanych tam działań wojennych. Najbardziej zniszczone powiaty bartoszycki, braniewski, kętrzyński były terenem dawnych wielkich majątków ziemskich, gdzie pojedyncze rodziny niechętnie się osiedlały. Brak zabezpieczenia zabudowań dawnych majątków doprowadził do gwałtownej dekapitalizacji, która do momentu szacowania podwyższyła procent zniszczeń. Stopień zniszczeń postępował również w tych zagrodach, które nie posiadały gospodarza. Opuszczone przez Niemców w ostatnich dniach wojny gospodarstwa ulegały znacznemu zniszczeniu pod wpływem działań atmosferycznych, a głównie wyjątkowo mroźnej zimy 1944/1945 roku. Zniszczenia powiększał brak drzwi, szyb w oknach i uszkodzenia dachów. Im wcześniej gospodarstwa zajmowali osadnicy, tym mniejszy był procent zniszczenia.

Omówione wyżej ogólne dane o zniszczeniach zabudowań nie mogą oddać obrazu zniszczeń terenu wiejskiego. Nie ujęto w nich zniszczeń zabudowań szkolnych na wsi, warsztatów rzemieślniczych, kościołów, dworców kolejowych oraz olbrzymiego majątku ruchomego w postaci maszyn i narzędzi rolniczych, materiału siewnego, zapasów żywności itp., nie mówiąc już o zubożonej strukturze gleb. Brakuje choćby takich danych, na jakie natrafiono dla gminy Małdyty w powiecie morąskim, w której zarejestrowano: 5% spalonych budynków gospodarczych, 95% wywiezionych traktorów, 50% wywiezionych innych maszyn rolniczych, czy dla wsi powiatu braniewskiego, gdzie stwierdzono zniszczenia: 894 budynków mieszkalnych, 1661 budynków gospodarskich, 71 szkół, 11 kościołów, 85 warsztatów rzemieślniczych⁵³.

Część zniszczeń obiektów wiejskich pozarolniczych została ujęta w ogólnym procencie zniszczenia powiatów, ale brak danych, aby te zniszczenia ująć oddzielnie.

Najpoważniejsze zniszczenia objęły inwentarz żywy. Dane, na które natrafiono, wskazują, że w jesieni 1945 roku zarejestrowano tylko 1,2% przedwojennego stanu inwentarza, w tym koni 2,7%, bydła rogatego 1,7%, trzody chlewnej 0,2%, owiec

⁵³ WAPO, Urząd Pełnomocnika 237, Zniszczenia wojenne 1946, k. 42.

3,2%, kóz-2,0%⁵⁴. Uli pszczelich w stosunku do 1943 roku zachowało się 1,7%. Olbrzymią część inwentarza zabrała ewakuowana ludność niemiecka lub cofająca się armia niemiecka. Pozostały inwentarz, rozproszony po polach i lasach, w większości wyginął w czasie działań wojennych lub z powodu ostrej zimy. Niewielkie ilości inwentarza zachowały się w gospodarstwach ludności miejscowej lub zostały przejęte od Armii Radzieckiej, dla której stanowiły bazę żywienia. Stan tego inwentarza stale zmniejszał się i rosła liczba strat, ponieważ przejęto było chore. W sumie osadnicy rozpoczęli w 1945 roku gospodarowanie bez narzędzi i bez inwentarza. Jeszcze w następnych latach zdarzały się wypadki, że do pług rolnik zaprzęgał członków rodziny lub pole kopał łopatą⁵⁵.

Osobno należałoby zbadać, w jakim stopniu użytki rolne ucierpiały wskutek umocnień polowych, wyrw w ziemi po wybuchach oraz w jaki sposób zniszczone urządzenia melioracyjne wpłynęły na pogorszenie struktury gleb. Za pośredni skutek zniszczeń wojennych należy uważać też inwazję gryzoni, która stanowiła plagę w rolnictwie. Wiadomo tylko, że plony czterech zbóż spadły w stosunku do okresu przedwojennego prawie czterokrotnie i w 1945 roku wyniosły 6 q z 1 ha, a w 1946 roku — 4 q z 1 ha⁵⁶. Oddzielnych analiz wymaga też ustalenie zniszczeń sadów, ogrodów, lasów, rybostanu w jeziorach. Odnaleziono dane statystyczne są za ogólne i nie pozwalają na ustalenie, w jakim stopniu niska wydajność z ha 4 zbóż, czy niskie połowy w jeziorach były rezultatem zniszczeń, a w jakim wynikały z braku ludzi, nieznamości terenu, niewłaściwej organizacji pracy itp., a więc były pośrednimi skutkami wojny.

Wiadomo tylko, że na ogólną powierzchnię 384,7 tys. ha lasów województwa olsztyńskiego obszar produkujący drewno wynosił tylko 331,3 tys. ha⁵⁷. Różnica 53 400 ha stanowiła przeważnie obszary leśne, których drzewostan był zniszczony działaniami wojennymi, ale obejmowała również obszary dołączone, przeznaczone na zalesienie. W liczbie 53 400 ha znajdowało się także 3560 ha powojennych wypalenisk.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia, należałoby przyjąć, że powierzchnia lasów została zniszczona w około 14%. Skoro nie wiadomo, ile obszaru dawnych gospodarstw przyłączono na zalesienie, podany procent zniszczenia obszarów leśnych należy traktować tylko jako orientacyjny.

4. ZNISZCZENIA W TRANSPORCIE I ŁĄCZNOŚCI

Granice rozwoju gospodarczego województwa po 1945 roku wyznaczały energetyka i transport. Stopień zniszczenia transportu określa nie tylko tempo odbudowy wszystkich gałęzi gospodarki narodowej, ale także tempo akcji osiedleńczej.

⁵⁴ Z. Zaremba, *O organizacji służby statystycznej na Ziemiach Odzyskanych*, w: *II Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych 16—18 XII 1945*, z. 1, s. 230.

⁵⁵ AAN, CUP, 406, Sprawozdania gospodarcze oddziałów NBP województwa olsztyńskiego 1946—1947, k. 35.

⁵⁶ *Rocznik statystyczny wojew. olsztyńskiego z 1957 r.*, Olsztyn 1958, s. 46, podaje plon 4 zbóż w 1936 r. w wysokości 16,1 q z 1 ha. Plony dla 1945 r. i 1946 zacierpnięto z Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego (dalej WKPG), Materiały i tezy, s. 32.

⁵⁷ WKPG Olsztyn, Materiały i tezy, s. 64.

Największe nasilenie akcji osiedleńczej zanotowano w 1945 roku wzdłuż czynnych linii kolejowych, które ze względu na brak środków transportowych stanowiły jedyny szlak komunikacyjny.

Ustalenie zniszczeń w transporcie jest kłopotliwe. Pomijając brak danych, trudność stanowiło nawet ustalenie momentu, który należało przyjąć w szacunku zniszczeń. Wiadomo, że przejście linii kolejowych przez polską administrację kolejową nastąpiło 15 sierpnia 1945 roku⁵⁸, a dworca kolejowego w Braniewie wraz z odcinkiem granicznym dopiero w grudniu 1945 roku. Równocześnie wiadomo, że pierwsze ekipy kolejarzy wysłane z Białegostoku pracowały w województwie już od lutego 1945 roku⁵⁹. Zadaniem kolejarzy było sprawdzanie i naprawa torów oraz przewoźniczna odbudowa mostów, co wykonywali wspólnie z wojskiem radzieckim dla potrzeb transportu wojska. Problem dotyczył daty, czy przyjąć w szacunku zniszczeń termin przyjazdu kolejarzy, czy termin przejścia kolei przez polską administrację kolejową. Przyjęto datę drugą, mimo że stan zniszczeń wojennych do sierpnia uległ pewnym zmianom.

a. Drogi żelazne

Sieć komunikacyjna województwa olsztyńskiego do 1939 roku była stosunkowo gęsta, gęstsza niż to wynikało z potrzeb gospodarczych. Świadczy o tym trzykrotnie mniejsze niż na innych terenach III Rzeszy obciążenie kolei województwa przewozami. Po wojnie najsilniej dały się odczuć zniszczenia sieci kolejowej. W 1939 roku długość czynnych linii kolejowych na terenie województwa wynosiła ogółem 2036 km, w tym dwutorowych — 375 km i jednotorowych 1661 km. W 1945 roku pozostało tylko 892 km linii czynnych, natomiast linii rozebranych i zniszczonych naliczono 1144 km. Zniszczone linie kolejowe stanowiły zatem 56% ogółu linii. Województwo straciło wszystkie dwutorowe linie o długości 375 km.

Gęstość sieci kolejowej, która wynosiła w 1939 roku 94,7 km na 1000 km²⁶⁰, zmniejszyła się tym samym do 41,6 km i stanowiła mniejszy wskaźnik gęstości sieci kolejowej niż na terenie Polski przedwojennej. W wyniku tych zniszczeń wiele miast odsunęło się od dróg kolejowych o kilkadziesiąt kilometrów, na przykład odległość z Pisz do najbliższej linii kolejowej znajdującej się w Ełku wynosiła drogą kołową ponad 70 km, a w 1946 roku, gdy odbudowano linię do Mragowa, odległość ta zmniejszyła się do 56 km⁶¹. Nawet powiatowe miasta, takie jak Górowo Iławeckie czy Węgorzewo, odległe były od linii kolejowej o ponad 20 km.

Odsetek zniszczeń sieci kolejowej województwa olsztyńskiego był najwyższy na całym terytorium Ziemi Odzyskanych⁶². Należy także dodać, że przejęty w 1945 roku

⁵⁸ WAPO, Urząd Pełnomocnika, Sprawozdanie Urzędów Niezespólnych III—15 1945—1946, Sprawozdanie Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych Olsztyn z VIII 1945.

⁵⁹ B. Wilamowski, *Studia z założeń i początków osadnictwa rolniczego na terenie województwa olsztyńskiego w latach 1945—1948* (maszynopis w bibliotece Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie), t. 1, s. 122.

⁶⁰ *Materiały i tezy do 3-letniego planu inwestycyjnego województwa olsztyńskiego dla Wojewódzkiej Komisji Gospodarczej i Odbudowy, Olsztyn*, s. 177 (maszynopis powielany). Por. także A. Zubelewicz, *Obecny stan i najpilniejsze potrzeby komunikacyjne Pomorza Wschodniego, Stan i potrzeby*, ss. 210 n. Por. też R. Galon, op. cit., ss. 196 n.

⁶¹ *Podział administracyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1948, ss. 108—117.

⁶² M. Łopuszyński, *Inwestycje komunikacyjne na Ziemiach Odzyskanych w ra-*

system komunikacyjny, w którym dominowały linie w kierunku Królewca, stracił właściwie sens. Niektóre z linii na północy województwa, jak Bartoszyce — Frydłąd czy połączenie Węgorzawa i Kętrzyna z Gierdawami, okazały się w nowym systemie komunikacyjnym zupełnie nieprzydatne. Podobnie linia kolejowa Gołdap—Darkiejmy—Węgorzewo, Gierdawy—Frydłąd—Bartoszyce—Pruska 1ławka aż do Braniewa, biegnąca falistnie wzdłuż północnej granicy, ze względu na trasę na terytorium dwu państw, musiała ulec likwidacji. Pozostał tylko jeden ważniejszy szlak komunikacyjny Białystok—Elk—Olsztyn—Gdańsk, który, jak większość linii kolejowych, wymagał odbudowy. Równocześnie zaistniała potrzeba przebudowy torów z szerokich na normalne i budowy mijanek na liniach dwutorowych, gdzie jeden tor został rozebrany. Szeroki tor wprowadziła Armia Radziecka w czasie działań wojennych.

Plan inwestycyjny na lata 1947—1949 przewidywał odbudowę linii kolejowych o ogólnej długości 794 km⁶³.

Zniszczenia komunikacji kolejowej nie ograniczały się do strat w długości linii kolejowej. Spaleniu i zburzeniu uległo 40% budynków i urządzeń stacyjnych, prawie zupełnemu (85%) zniszczeniu uległy urządzenia elektrotechniczne⁶⁴. Budynki i urządzenia stacyjne wymagały nie tylko remontu kapitalnego. Całkowitej odbudowie poddać należało aż 80% zburzonych zabudowań stacyjnych, a bieżących napraw wymagały wszystkie budynki⁶⁵. Zniszczono i zdekompletowano na stacjach w 75—100% środki łączności telefonicznej i telegraficznej oraz urządzenia sygnalizacyjne⁶⁶. W Olsztynie, nie licząc mniejszych zabudowań stacyjnych, na odbudowę czekał dworzec główny i gmach dawnej rejencji przeznaczony dla kolei. Znikomą wartość przedstawiały pozostawiony tabor kolejowy. W sierpniu 1945 roku kolejarze polscy przejęli w województwie olsztyńskim tylko 43 parowozy i 29 wagonów. W całej Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych Olsztyn wagonów było trochę więcej, to znaczy około 187 osobowych i 2500 towarowych, ale, jak podaje ówczesna prasa, w 90% niezdatnych do użytku⁶⁷.

Część linii kolejowych wyłączono z eksploatacji z powodu zniszczonych mostów. Ogólna długość zburzonych mostów kolejowych i drogowych wynosiła 2570 m⁶⁸. Były to mosty zarówno małe, o rozpiętości po kilka metrów, jak i duże, stalowe. Większość mostów uległa zniszczeniu na terenie bezpośrednich działań bojowych w powiecie braniewskim na autostradzie Królewiec—Elbląg. Zwalone konstrukcje mostów leżały w Rucianem, Pisz, na linii kolejowej Elbląg—Braniewo, Mrągowo—Olsztyn, na trasie Czerwonka—Biskupiec, na rzece Łyna w Bartoszycach, na linii kolejowej Szczytno—Elk, Mrągowo—Orzysz i innych. Z ogólnej liczby 85 mostów i przepustów zniszczeniu uległo 36%⁶⁹. Z tego wojska radzieckie dla potrzeb

mach 3-letniego planu gospodarczego, w: III Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych, 16—19 VI 1946, z. 6.

⁶³ A. Zubelewicz, op. cit., ss. 213 n.

⁶⁴ WKPG Olsztyn, Materiały i tezy, s. 177.

⁶⁵ Wiadomości Mazurskie, 1946, nr 36, podają większe procenty zniszczeń, ale są to dane dla całego terytorium Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych Olsztyn, obejmującego obszar większy niż województwo.

⁶⁶ WAPO, Urząd Pełnomocnika, Sprawozdanie Urzędów Niezspołonych III, 15, Sprawozdanie Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych, k. 452.

⁶⁷ Wiadomości Mazurskie, 1946, nr 36.

⁶⁸ WKPG Olsztyn, Materiały i tezy, s. 172.

⁶⁹ WKPG Olsztyn, s. 177.

transportu wojska przeważnie odbudowały 10 mostów, reszta stanowiła poważną przeszkodę w komunikacji. Należy dodać, że przewidywana odbudowa zapewniała czasami eksploatację tylko przez kilkanaście miesięcy. Częściowemu zniszczeniu uległy również drogi wodne. Kanał Ostródzko-Elbląski z Ostródy do Elbląga miał uszkodzone mosty i śluzy. Podobne zniszczenia odnotowano na głównych szlakach wodnych w rejonie Wielkich Jezior. Czasami żegluga utrudniały zawałone resztkami mostów koryta rzek i jezior, jak na przykład w Piszcu ⁷⁰.

b. Drogi kołowe

Stosunkowo najmniejszemu zniszczeniu uległy drogi kołowe. Sieć dróg o nawierzchni ulepszonej była gęsta ⁷¹. Stosunek długości dróg twardych powiatowych i gminnych do ogólnej długości dróg powiatowych w wielu powiatach, takich jak bartoszycki, mragowski, ostródzki, węgorzewski, suski, przekraczał wskaźnik 70% dla województwa ⁷². Najmniejsza gęstość dróg występowała w powiatach południowo-wschodnich. Drogi kołowe niszczone w dwojaki sposób: przez wysadzenie w powietrze pewnych odcinków dróg lub przez nadmierną eksploatację nawierzchni spowodowaną wzmocnionym ruchem wojska, zwłaszcza pojazdów gaśnicowych, przewozem sprzętu, ewakuacją itp. Zarejestrowanie zniszczeń dróg z pierwszego powodu nie nastęrczało trudności: na 3775 km dróg bitych zniszczeniu akcją wojenną uległo 76 km, głównie w powiatach braniewskim, iławeckim, bartoszyckim, kętrzyńskim ⁷³. Oszacowanie zniszczeń z powodu starcia nawierzchni nastęrczało trudności z uwagi na brak dokładnych danych. Wiadomo jedynie, że w liczbie 3725 km dróg bitych, drogi o nawierzchni bitumicznej stanowiły 1848 km i na nich właśnie nawierzchnia smołowa została znacznie uszkodzona. Zachowane niekompletne dane o zniszczeniu dróg w kilku powiatach przedstawia tabela 10.

Należy przypuszczać, że podane liczby dotyczą zniszczeń nawierzchni dróg startych w czasie transportu wojsk oraz szkód wynikłych z braku konserwacji, są bowiem zbyt wysokie, aby je odnieść do zniszczeń w czasie akcji wojennych. Nie występuje też zbieżność terytorialna między wysokością zniszczeń a terenami działań bojowych. Mimo wszystko dają ogólną orientację o zróżnicowaniu zniszczeń i nasuwają wniosek, że każda mniej zniszczona droga, której nie zagradzał zburzony most lub leje po wybuchach, była w 1945 roku eksploatowana. Na konserwację i naprawę mniejszych uszkodzeń nie znajdowano ani czasu, ani ludzi, ani pieniędzy. Stosunkowo duża gęstość i dobry stan dróg na terenie województwa nie mogły poprawić trudnej sytuacji w komunikacji z powodu braku środków transportowych. W 1946 roku zarejestrowano w Okręgowym Urzędzie Samochodowym tylko 149 samochodów osobowych, 147 ciężarowych i 44 motocykle pochodzące z remanentów poniemieckich ⁷⁴. Skutki zniszczeń linii kolejowych i środków transportowych silnie odczuwano przez wiele lat. Paraliżowały one rozwój społeczny i gospodarczy województwa.

⁷⁰ AAN, MZO, Sprawozdanie sytuacyjne Urzędu Wojewódzkiego, k. 137.

⁷¹ R. Galon, op. cit., ss. 198 n., podaje, że w 1939 r. gęstość dróg bitych wynosiła 28,5 km, a w Polsce tylko 12 km na 100 km².

⁷² WKPG Olsztyn, Wskaźniki zagospodarowania powiatów w 1950 r.

⁷³ WKPG Olsztyn, Materiały i tezy, s. 171. J. Nieroda, *Wojew. gdańskie i olsztyńskie*, w: *IV Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych 18–21 XII 1946 r.*, Gdańsk 1946, s. 51, podaje, że 76 km dróg uległo zniszczeniu z braku konserwacji.

⁷⁴ WAPO, Urząd Wojewódzki, Sprawozdania Urzędów Niezspołonych, t. 1, k. 83.

Tabela 10

Drogi w km w niektórych powiatach woj. olsztyńskiego

Powiat	Drogi przed zniszczeniami wojennymi			Drogi zniszczone			% zniszczenia
	ogółem	o nawierzchni ulepszonej	z kamienia	ogółem	o nawierzchni ulepszonej	z kamienia	
Olsztyński	163,1	74,2	88,9	27	15	12	17
Ostródzki	50,6	36,3	14,3	10,5	7,5	3	20
Pasłęcki	81	48,4	32,6	20	12	8	25
Piski	55,5	29,0	26,5	11	6	5	20
Reszelski	49,6	6,5	43,1	40	2	38	80
Suski	123,1	39,7	83,4	78	30	48	63
Szczygieński	103,5	49,0	54,5	21	10	11	20
Węgorzewski	77,6	57,3	20,3	25,8	19,8	6	33

Źródło: Rubryki 3, 4, 6, 7 AAN, MZO. Sprawozdanie Urzędu Wojewódzkiego z 1946 r.; rubryki 2, 5 i 8 — obliczenia własne.

Zniszczenia nie ominęły łączności. Województwo olsztyńskie przez kilka miesięcy 1945 roku było zupełnie odcięte od reszty Polski. Nie działała żadna z linii telefonicznych i telegraficznych. Zniszczeniu uległy podziemne kable dalekosiężne prowadzące przez Ciechanów w kierunku Warszawy, nie działały połączenia telekomunikacyjne z Gdańskiem, Toruniem i innymi większymi miastami. Większość linii kablowych międzymiastowych wiszących i podziemnych wymagała remontu. Najpoważniejszemu zniszczeniu uległy linie teletechniczne słupowe w okolicach Morağa, Hławy, Braniewa, Kętrzyna, Giżycka. Nieczynne przewody telefoniczne i zerwane linie zwisające przy drogach utrudniały swobodne poruszanie się w terenie. Poważnie zniszczone zostały także gmachy poczt, na przykład w Olsztynie, Giżycku, Braniewie. Brakowało środków komunikacji pocztowej.

5. ZNISZCZENIA MIAST

Zniszczenia zabudowań miejskich wystąpiły w mniejszym lub większym stopniu we wszystkich miastach województwa olsztyńskiego. Szczególnie narażone były na zniszczenia miasta, przeznaczone przez Niemców w czasie II wojny światowej na punkty oporu. Należały do nich między innymi silnie umocnione i ufortyfikowane Nidzica, Hława, Braniewo, Lidzbark, Kętrzyn i Giżycko⁷⁵. Wśród miast, które uległy największemu zniszczeniu w działaniach bojowych, wymienić można: Węgorzewo, zniszczone w 70% ogółu zabudowań (814 zniszczonych domów); Pieniężno, zniszczone w 90% ogółu zabudowań; Braniewo — 80%, Nidzica — 95% i Hława — 70% zniszczeń.

⁷⁵ B. Dolata, *Wyzwolenie Polski 1944—1945 r.*, Warszawa 1971, ss. 95 n.

Stan zniszczeń miast uległ zwiększeniu przez postępującą dekapitalizację zabudowań. Przyczyny zniszczeń wojennych bezpośrednio i pośrednio wynikające z wojny łączą się nierozdzielnie choćby dlatego, że dekapitalizacja niektórych budynków zaczęła się w województwie już w początkach 1945 roku, po ewakuacji niemieckiej, a więc przed nadejściem frontu.

Trudno jest obecnie porównywać ogólne dane o zniszczeniach miast, ponieważ sporządzano je w różnych okresach i przez różne resorty. Z uwagi na to zdarzało się, że dane szacunkowe zniszczeń za 1949 rok były o połowę niższe niż w 1945 roku i wcale nie dlatego, że tymczasem miasta zostały odbudowane. Rozbieżne dane występowały w materiale drukowanym i w materiale archiwalnym; na przykład ogólnie wiadomo, że miasteczko Biała Piska było jednym z najmniej zniszczonych miast, a materiały archiwalne mówią o zniszczeniu miasteczka w 84%⁷⁶. Z kolei Ornetą w opracowaniach Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Olsztynie i w materiałach archiwalnych Wydziału Odbudowy figuruje jako miasto zniszczone najwyżej w 15—20%. Podobnie kwalifikuje Ornetę S. Gwiaździński⁷⁷. Natomiast w innych publikacjach drukowanych zniszczenia Ornety szacuje się na 40%⁷⁸. Pomijając błędy w materiałach i opracowaniach, odnosi się wrażenie, że władze administracyjne zniszczonych miast celowo w niektórych wypadkach podnosiły procent zniszczeń, aby uzyskać od Ministerstwa Odbudowy większe kredyty. Miało to miejsce szczególnie w powiatach piskim i lidzbarskim, gdzie szacunek szkód w złotych przedwojennych niektórych zasobów majątku przekraczał ich wartość pierwotną⁷⁹.

W związku z tym materiały archiwalne Urzędu Pełnomocnika Wydziału Odbudowy dotyczące inwentaryzacji i zniszczeń, znajdujące się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie, posiadają ograniczoną przydatność, tym bardziej że stanowią fragmentaryczne ujęcie zniszczeń i to tylko niektórych powiatów. Ponieważ szacunek zniszczeń dał w przytoczonych źródłach (tabela 11) tak różny wynik dla tych samych miast, przyjęto za najbardziej wiarygodne dane Wydziału Osiedleńczego Urzędu Pełnomocnika za grudzień 1945 roku oraz dane Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Olsztynie, według stanu na 1 stycznia 1947 roku dotyczące tylko miast powiatowych. Dane te na ogół wzajemnie się pokrywają.

Ogólnie wiadomo, że zniszczenia zabudowy miejskiej obejmowały przede wszystkim śródmieścia, gdzie skupiały się centra usługowo-handlowe. Z miast, które straciły śródmieścia, wymienić można Kętrzyn, Lidzbark Warmiński, Olsztyn, Braniewo, Nidzicę, Szczytno i inne. Niezależnie od tego we wszystkich miastach województwa najwięcej ucierpiał wskutek wojny budynek mieszkalny i budynek użyteczności publicznej. Wyjątek stanowiły takie miasta jak Mrągowo, gdzie budynek mieszkalny i gmachy użyteczności publicznej zniszczone zostały w niewielkim stopniu, a zakłady przemysłowe w 100%⁸⁰. Z drugiej strony procent zniszczenia budynków nie określał wcale stopnia ich zniszczenia, na przykład w Mrągowie przy określeniu 30% zniszczenia budynków mieszkalnych wliczano 65% budynków nie zniszczonych.

⁷⁶ Obliczenia własne na podstawie materiałów WAPO, Urząd Pełnomocnika, 236, Inwentaryzacja i zniszczenia 1945—1946 dla Wydziału Odbudowy.

⁷⁷ S. Gwiaździński, op. cit., ss. 86—115.

⁷⁸ B. Dolata, op. cit., s. 126; *Miasta polskie w tysiącleciu*. Praca zbiorowa, Wrocław 1967, t. 2, *Województwo olsztyńskie*.

⁷⁹ WAPO, Urząd Pełnomocnika, 238.

⁸⁰ WAPO, Urząd Pełnomocnika, 236, Inwentaryzacja i zniszczenia 1945—1946 dla Wydziału Odbudowy.

Tabela 11

Zniszczenia miast województwa olsztyńskiego w procentach
w świetle różnych źródeł

Miasta	A	B	C	D	E	F	G
Bartoszyce	45	40	50	60	.	50	50
Sępól	75
Braniewo	80	85	80	80	80	80	80
Frombork	80	.	.	.	80	80	70
Orneta	12	15	.	40	15	20	40
Pieniężno	90	.	.	90	85	.	95
Giżycko	50	45	40	.	50	40	50
Ryn	.	40	.	.	40	30	30
Górowo Iławeckie	20	20	20	.	.	20	.
Kętrzyn	45	40	30	50	50	30	50
Lidzbark Warm.	40	35	35	.	50	35	50
Dobre Miasto	70	75	.	.	90	60	65
Morağ	65	40	50	.	.	50	.
Miłakowo	75
Mrağowo	20	40	20	.	30	20	40
Mikołajki	20	20	.	.	.	15	20
Nidzica	80	75	95	80	96	95	70
Olsztyn	36	45	60	50	.	60	40
Barczewo	60	40	.	.	.	70	60
Ostróda	60	60	70	60	.	70	60
Olsztynek	70	50	.	.	.	35	30
Pasłęk	60	60	60	.	.	60	80
Pisz	70	75	70	.	89	70	70
Biała Piska	20	35	.	.	84	20	.
Orzysz	30	20	.	.	81	40	30
Biskupiec	50	60	50	.	.	50	50
Bisztynek	20	45	.	75	.	25	75
Jeziorany	10	30	.	.	.	5	.
Reszel	10	20	.	.	.	5	30
Iława	75	80	70	75	.	90	75
Prabuty	.	70	.	.	40	38	55
Susz	60	70	.	.	70	70	60
Szczytno	60	60	60	.	.	60	43
Węgorzewo	80	70	70	80	.	70	80
Ogółem	46	49

A — S. Gwiaździński, *Miasta i osiedla, Rocznik Olsztyński*, t. 6, ss. 108—109. Stan na 1946 r.; B — WKPG Olsztyn, Regionalna Dyrekcja Planowania Przestrzennego. Stan na 1949 r. (maszynopis); C — Wojewódzki Urząd Statystyczny Olsztyn. Dane statystyczne województwa olsztyńskiego na 1 I 1974 (maszynopis powiel.), D — B. Dolata, *Wyzwolenie Polski 1944—1945*, Warszawa 1972, ss. 109—126; E — Urząd Pełnomocnika Wydział Odbudowy, sierpień 1945. WAPO, sygn. 236; F — Ibidem, sygn. 35, Sprawozdanie Wydziału Osiedleńczego za grudzień 1945, k. 401; G — *Miasta polskie w tysiącleciu*. Praca zbiorowa, Ossolineum, 1967, t. 2.

Tabela 12

Zniszczenia wojenne nieruchomości miejskich
w powiatach według stanu na 1945 r.

Powiat	Ogółem	W tys. m ²	Suma strat w tys. zł z 1939 r.
Braniewski	2 050	2 520,0	60 993,8
Bartoszycki	842	975,0	9 719,0
Giżycki	1 193	1 252,0	18 181,7
Iławski	221	265,0	3 384,2
Kętrzyński	1 204	1 325,0	17 865,0
Lidzbarski	1 043	1 312,0	17 000,8
Morański	756	967,5	19 204,9
Mragowski	744	905,0	10 361,7
Nidzicki	612	735,0	13 071,2
Olsztyński	1 896	3 239,0	57 486,2
Olsztyn	203	243,5	4 017,8
Ostródzki	1 580	2 025,0	40 196,3
Pasłęcki	567	705,0	11 195,4
Piski	883	1 069,5	12 743,0
Biskupiecki (reszelski)	1 325	1 350,0	21 438,0
Iławski (suski)	1 862	2 175,0	40 443,0
Szczygieński	1 287	1 425,0	22 629,0
Węgorzewski	814	989,0	11 910,0
Razem	19 080	23 477,5	391 841,0

Źródło: AAN, CUP, Zniszczenia wojenne nieruchomości miejskich, k. 19.

czonych, 25% uszkodzonych ale nadających się do odbudowy, 10% nie nadających się do odbudowy.

Nieporównywalne z tymi źródłami, choć także wskazujące na ogrom zniszczeń nieruchomości w miastach, są dane z Archiwum Akt Nowych w Warszawie (tabela 12). Zniszczenia są tu wyrażone w liczbach bezwzględnych i określone w liczbie zniszczonych lub uszkodzonych nieruchomości, w kubaturze tych nieruchomości i sumie strat w złotych z 1939 roku. Liczba zniszczonych lub uszkodzonych nieruchomości według tych danych wynosi w województwie 19 080, co obejmuje kubaturę 23 467 tysięcy m³. Straty liczone w złotych według kursu z 1939 roku wynoszą 392 miliardy.

Te dane również nie są pełne. Nie obejmują komunikacji i nieruchomości wojskowych w miastach oraz większości nieruchomości przemysłowych. W szacunku nie uwzględniono też wartości zabytkowej budynków oraz tych wszystkich budynków, których zniszczenia sięgają tylko 10%. Nie wzięto również pod uwagę zniszczeń miast, wyposażenia budynków, wartości placu oraz uzbrojenia terenu⁸¹. Jak z tych

⁸¹ AAN, CUP, 537, Zniszczenia wojenne nieruchomości miejskich, w przemyśle i rolnictwie, k. 12.

danych wynika, zniszczenia miast osiągnęły olbrzymią liczbę metrów sześciennych kubatury. Spowodowało to zaostrenie, mimo wyludnienia terenu, spraw mieszkaniowych. Największe straty w kubaturze stwierdzono w powiatach braniewskim, suskim i olsztyńskim. W przeliczeniu na złote, największe straty poniosły powiaty braniewski, ostródzki, olsztyński i suski.

Zniszczenia wojenne izb mieszkalnych były tak poważne, że o ile w 1938 roku województwo dysponowało liczbą 301 010 izb, to w 1946 roku zostało ich tylko 71 801. Straty wynosiły więc 229 209 izb, co stanowiło 76%⁸². Należy podkreślić, że do izb zaliczono w 1946 roku wszystkie zamieszkałe pomieszczenia, a więc i te na strychach, w szopach i w suterrenach.

Straty w izbach rosły z dnia na dzień, ponieważ samorządy miejskie nie posiadały środków finansowych na odbudowę. W preliminarzu wydatków na odbudowę w 1946 roku uwzględniono tylko budynki państwowe i tylko zniszczone w 10—30%⁸³. Większość tych budynków znalazła się w Olsztynie. Podobnie było w latach 1947—1948. Remonty ograniczały się do naprawy dachów, wprawiania szyb. Brakowało także materiałów budowlanych.

Proces dekapitalizacji mieszkań posuwał się najszybciej na terenach najslabiej zaludnionych. W każdym, nawet nie spalonym i nie zawalonym budynku, potrzebny był remont urządzeń wodociągowych, kanalizacyjnych czy sieci elektrycznej. Zniszczone a nie odbudowywane urządzenia kanalizacyjne i oczyszczające powodowały podnoszenie się wód gruntowych i ścieków oraz zalewanie mieszkań. Podmywane ściany rozpadały się.

Trzeba podkreślić, że miasta województwa olsztyńskiego były dobrze wyposażone w sieć wodociągową, kanalizacyjną, elektryczną i gazową (por. tabela 13). Uzbrojenie terenu większych miast i miasteczek w sieć wodociągową wynosiło przeciętnie 85—100% i tylko miasta powiatu suskiego, takie jak Susz, Iława i Prabuty, oraz kilka mniejszych miasteczek posiadało sieć wodociągową obejmującą 60% terenu zabudowy. Podobnie wyglądało uzbrojenie miast w sieć kanalizacyjną. Wszystkie miasta powiatowe, poza Górowem Iławeckim i Pasłękiem, były dobrze wyposażone w urządzenia kanalizacyjne.

Najlepiej przedstawiało się wyposażenie miast w elektryczność. Sieć elektryczna nie docierała tylko do zabudowań włączonych do miast, ale rozrzuconych pojedynczo na peryferiach.

Najsłabiej wyglądało uzbrojenie miast w sieć gazową. Na terenie województwa znajdowały się gazownie tylko w większych miasteczkach i były tak przestarzałe, że nie można było objąć siecią gazową wszystkich zabudowań. Rzecz charakterystyczna, że sieć gazowa po II wojnie światowej uległa największemu zniszczeniu, nieproporcjonalnemu w stosunku do zniszczeń innych urządzeń gospodarki komunalnej; na przykład w Piszu sieć gazową zniszczono w 90%, a inne urządzenia komunalne tylko w 30%, podobnie w miasteczkach powiatu iławskiego, w Iławie, Dobrym Mieście, Mikołajkach i Nidzicy. Budynki gazowni na ogół były całe. Uszkodzenia polegały przede wszystkim na braku urządzeń. Niewielkie zniszczenia gazowni lub całkowite ich uratowanie, tak jak w Giżycku, zarejestrowano w Olsztynie, Morażu, Mrągowie i Ostródzie. W tych miastach zniszczenia gazowni dało się

⁸² J. Goryński, op. cit., s. 91.

⁸³ WAPO, Urząd Pełnomocnika, 236, Inwentaryzacja i zniszczenia 1945—1946 dla Wydziału Odbudowy.

usunąć przez niewielki remont. Niektóre gazownie, na przykład w Bartoszycach, nie były zniszczone, ale nieczynne z powodu braku opału.

Sieć wodociągowa i kanalizacyjna najbardziej ucierpiała w Nidzicy i Kętrzynie, gdzie stan zniszczeń wynosił ponad 50%, oraz w tych miastach, przez które przetoczyły się najcięższe walki, a więc w Braniewie, Iławie, Węgorzewie, a także w Lidzbarku Warmińskim i w Barczewie. Zniszczenia pozostałych miast pod tym względem nie były duże i wahały się w granicach 10—25%.

Najpoważniejsze zniszczenia sieci elektrycznej zanotowano w Orzyszu i w Kętrzynie. Nie stwierdzono natomiast żadnych zniszczeń tej sieci, co wydaje się dziwne, w tak zburzonych miastach, jak Nidzica, Prabuty, Węgorzewo, a także w wielu innych. Z przytoczonych wyżej materiałów wynika, że sieć elektryczna, poza niewielkimi wyjątkami, nie została prawie zupełnie zniszczona. Wydaje się to mało prawdopodobne. Nasuwa się wniosek, że materiały Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Olsztynie, a także ideologiczne, lecz zawężone dane z innych źródeł nie są dokładne⁸⁴. Ponieważ były sporządzane według stanu z 1949 roku, a więc po kilku latach, gdy do zniszczeń wojennych dołączyła się silna dekapitalizacja nie zagospodarowanych budynków, stan zniszczeń ujmują prawdopodobnie już po częściowych remontach. Zaprzeczają im również inne materiały stwierdzające, że po wojnie w każdym budynku potrzebny był remont urządzeń komunalnych. Niedokładne są też dane Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Olsztynie dotyczące procentu pokrycia terenu siecią gazową, o czym już była mowa wyżej⁸⁵. Podobne zastrzeżenia względem dokładności budzą w cytowanych wyżej materiałach procenty zniszczeń budynków miejskich oraz ogólny procent zniszczeń miast, który nie jest zbliżony z ogólnym procentem zniszczeń zabudowań miejskich.

Należy sądzić, że Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego w Olsztynie posiada tylko ten stan zniszczeń, który dało się ująć po trzech latach od chwili zakończenia wojny. W ten sposób nie ujęto szeregu zakładów, na przykład wielu gazowni, które ze względu na stopień zniszczenia urządzeń zakwalifikowano do nie nadających się do odbudowy lub trwale nieczynnych. Równocześnie ulec musiały zmniejszeniu procenty zniszczenia tych budynków i urządzeń, które z upływem czasu odzyskały swą wartość użytkową na skutek remontów, na przykład wodociągi i sieć elektryczna miasta Olsztyna. Niestety, materiały wspomnianej Komisji są jedynym źródłem dotyczącym zniszczeń gospodarki komunalnej i mieszkaniowej i nie można ich sprawdzić. Mimo tych zastrzeżeń, procent zniszczeń z wyżej wymienionego źródła daje ogólną orientację w rozmiarze zniszczeń miast.

Odbudowa zniszczonych miast rozpoczęła się późno, później niż wsi. Kredyty napływały wolno i zawsze, nawet w stosunku do skromnych mocy przerobowych budownictwa, były za niskie⁸⁶. W latach 1946—1947 nierzadko pracownicy budow-

⁸⁴ C. Browiński, *Gospodarka komunalna i mieszkaniowa*, Rocznik Olsztyński, t. 6, s. 257; J. Lewiński, *Zniszczenia wojenne*, w: *Warmia i Mazury*, t. 2, s. 268, ale bez rubryk 6—10.

⁸⁵ WAPO, Urząd Pełnomocnika, 172, Sprawa elektryfikacji 1945—1946, Pismo starosty powiatowego z II 1946. Np. w Bartoszycach i w Braniewie istniały mało zniszczone gazownie, których brak w tab. 10, nie pracujące tylko z powodu braku opału.

⁸⁶ AAN, MZO, 166. Ze sprawozdania sytuacyjnego wojewody: np. preliminarz przewidywał na 1947 r. na budownictwo mieszkaniowe z uwzględnieniem najpilniejszych potrzeb 560 000 zł, a otrzymano dotację 6500 zł i kredyt 15 000 zł.

Tabela 13
 Uzbrojenie miast województwa olsztyńskiego i procent zniszczenia według stanu na 1949 r.

Powiaty miasta	Ogólny % znisz- czenia miast	Sieć przewodów										Zniszczenia budynków mieszkalnych								
		wodociągowych		kanalizacyjnych		elektrycznych		gazowych		ogółem	miesz- kalnych	użytecz- ności publ.	przem- słowych							
		zakrycie terenu miasta	znisz- czenie	zakrycie terenu miasta	znisz- czenie	zakrycie terenu miasta	znisz- czenie	zakrycie terenu miasta	znisz- czenie											
Bartoszycki																				
Bartoszyce	40	85	0	80	0,1	100	0	100	0	0	0	0	0	40	40	40	40	25		
Braniewski																				
Braniewo	85	90	40	90	40	100	0	100	0	0	0	75	0	56	75	17	35			
Orneta	15	95	15	90	10	100	10	100	10	0	0	0	0	28	28	30	32			
Giżycki																				
Giżycko	45	100	10	90	15	100	0	100	0	0	0	100	0	32	35	30	25			
Ryn	40	60	0	0	0	100	0	100	0	0	0	0	0	30	30	30	30			
Ławęcki																				
Górowo Ił.	20	90	0	15	5	100	0	100	0	0	0	0	0	20	20	20	20			
Kętrzyński																				
Kętrzyn	40	100	60	100	60	100	75	100	75	0	0	100	70	40	38	25	40			
Łidzbarski																				
Łidzbark W.	35	85	40	75	45	100	15	100	15	0	0	0	0	35	40	20	50			
Dobre Miasto	75	90	30	75	35	100	0	100	0	0	0	80	80	45	45	24	50			
Morąski																				
Morąg	40	100	10	90	10	90	0	90	0	0	0	90	10	48	50	40	30			
Mragowski																				
Mragowo	40	80	15	79	10	90	20	90	20	0	0	60	30	27	30	21	22			
Mikolajki	20	100	20	25	20	100	30	100	30	0	0	80	55	13	12	10	27			
Nidzicki																				
Nidzica	75	100	70	100	50	100	0	100	0	0	0	70	100	59	75	30	12			
Olsztyn m.	45	100	0	80	5	100	0	100	0	0	0	90	10	50	40	30	30			
Olsztyński																				
Barczewo	40	90	40	80	30	90	30	90	30	0	0	0	0	37	40	15	25			

c.d. tabeli 13

Fowiaty miasta	Ogólny % znisz- czenia miast	Sieć przewodów								Zniszczenia budynków mieszkalnych			
		wodociągowych		kanalizacyjnych		elektrycznych		gazowych		Ogółem	miesz- kanych	użytecz- ności publ.	przemy- słowych
		zakrycie terenu miasta	znisz- czenie	zakrycie terenu miasta	znisz- czenie	zakrycie terenu miasta	znisz- czenie	zakrycie terenu miasta	znisz- czenie				
Ostródzki	60	100	20	100	15	100	0	80	20	27	30	20	11
Ostróda	50	80	15	.	80	30	.	100	20	27	30	10	25
Olshytnyk	60	80	15	50	5	100	0	.	.	27	30	30	10
Pastęki	35	90	10	.	.	100	5	.	.	10	11	0	0
Biała Piska	20	30	20	.	.	100	85	.	.	10	10	19	23
Orysz	75	90	30	80	30	100	20	60	90	59	65	39	45
Pisz	60	85	30	60	30	95	0	.	.	50	50	55	35
Reszelski	45	65	45	25	50	72	12	.	.	15	14	15	18
Biskupiec	30	98	20	95	15	100	20	.	.	17	15	15	29
Jeziorany	20	100	30	90	30	100	30	80	50	18	20	14	20
Reszel	80	65	50	65	40	95	20	65	80	43	43	42	41
Suski	70	60	10	60	20	80	0	50	60	59	60	32	29
Iława	70	50	30	50	30	100	0	40	80	57	60	33	21
Prabuty	60	80	20	75	10	100	20	70	30	40	47	21	12
Susz	70	95	40	90	25	100	0	.	.	74	85	40	20
Szczycieński	49												
Szczytno													
Węgorzewski													
Węgorzewo													
Ogólny % zniszczenia													

Źródło: WIKPG, Olsztyn, Regionalna Dyrekcja Planowania Przestrzennego (maszynopis), Dane ludnościowe województwa olsztyńskiego 1945-1950.

lani należeli do grupy pracowników poszukujących pracy, a dane statystyczne nie wykazują dla województwa olsztyńskiego ani jednego nowo zbudowanego budynku. W tych latach zaczęto odbudowywać w sumie tylko 139 budynków mieszkalnych⁸⁷.

W 1949 roku, a więc po zakończeniu planu 3-letniego, miasta województwa posiadały jeszcze poważny procent zniszczonych i nie odbudowanych budynków przemysłowych, handlowych, mieszkalnych, a nawet użyteczności publicznej. Dokonywano dopiero rejestracji budynków zniszczonych do 50%, aby dla części z nich, zależnie od potrzeb, przewidzieć w planie 6-letnim kredyty na odbudowę⁸⁸. Odgruzowanie miast nastąpiło w latach pięćdziesiątych. Usuwanie zniszczeń pociągało za sobą olbrzymie koszty, nie licząc utraconej w pierwszych latach po wojnie produkcji, wskutek zniszczenia majątku trwałego, obniżenia wydajności pracy ludzkiej i migracji ludności.

ZAKOŃCZENIE

Skutki zniszczeń wojennych województwo olsztyńskie odczuwało o wiele dłużej niż inne tereny Polski. Zagospodarowanie trafiało na wiele trudności. Mimo optymistycznych notatek w gazetach o niewątpliwych, jakkolwiek skromnych osiągnięciach gospodarczych, sytuacja województwa była w 1945 roku żałosna. Bardzo wymowna jest tu wypowiedź J. A. Wildera, który pisał: „jeżeli chcemy, by Okręg Mazurski nie pozostał znów prowincją deficytową, trzeba zdecydować się na pociągnięcia radykalne. Okręg Mazurski, pomijając 6 powiatów odłączonych, nadaje się tylko do zalesienia”⁸⁹. Późniejsze lata wykazały, jak ta wypowiedź była krótkowzroczna. Niemniej jednak teren województwa stanowił pustkę gospodarczą. Pogarszała sytuację duża odległość województwa od uprzemysłowionych regionów dawnej Polski. W województwie nie odnotowano tak charakterystycznych na południowo-zachodnich terenach patronatów robotniczych załóg zakładów pracy z ziem dawnej Polski nad zakładami na ziemiach zachodnich.

Najpoważniejszą przeszkodą uniemożliwiającą dzwignięcie gospodarki województwa był, obok zniszczeń przemysłu i całej infrastruktury gospodarczej, brak ludzi. Teren województwa stanowił ziemię wyludnioną. Według szacunkowych obliczeń, wiosną 1945 roku województwo olsztyńskie posiadało tylko około 1/5 przedwojennego stanu ludności. Należy przy tym dodać, że ta 200 000 grupa ludzi, którą w 1945 roku zastano, była z punktu widzenia gospodarczego właściwie zupełnie nieprzydatna. Charakteryzowała się bardzo niekorzystną strukturą wieku i płci (przeważnie starców, kobiet i dzieci), a także — u ludności pochodzenia niemieckiego — wrogim stosunkiem do wszystkiego co polskie.

W tej sytuacji województwo mogło liczyć tylko na siłę roboczą z zewnątrz. Do 1946 roku zapełniły się w granicach możliwości mieszkaniowych tylko niektóre większe miasta, położone w pobliżu czynnych linii kolejowych. Trzeba zaznaczyć, że liczbowy przyrost ludności wcale nie oznaczał w tamtych latach zaspokojenia potrzeb na kwalifikowaną siłę roboczą. Napływowa ludność była bardzo zróżnicowana

⁸⁷ *Rocznik statystyczny*, 1948, s. 33.

⁸⁸ WAPO, Urząd Wojewódzki, 21/1949, Wojewódzki Zarząd Handlu, Budowlany kapitał poprzemysłowy.

⁸⁹ J. A. Wilder, *O racjonalną politykę gospodarczą na Ziemiach Odzyskanych*, Przegląd Zachodni, 1945, nr 4, ss. 190 n.

pod względem kwalifikacji nie tylko zawodowych, ale także moralnych. Utrudniało to właściwe gospodarowanie zawsze zbyt skromnymi, jak na potrzeby, kredytami na odbudowę gospodarki. Województwo z uwagi na to, że nie posiadało gałęzi przemysłu mających podstawowe znaczenie dla odbudowy kraju, mogło liczyć tylko na niewielką pomoc władz centralnych⁹⁰. Już w połowie 1946 roku nastąpiły pewne zmiany. Przewidziano kredyty na odbudowę, zabezpieczono część surowców przed zniszczeniem. W planach odbudowy na 1946/47 figurował w województwie tylko jeden większy zakład przemysłowy — fabryka sklejek w Piszcu.

Zagospodarowanie wsi szło jeszcze wolniej. W niektórych północnych powiatach rozpoczęło się dopiero po 1947 roku, to znaczy wtedy, gdy zasiedlono je ludnością z południowo-wschodnich krańców Polski. Opuszczone od kilku lat zagrody wiejskie w wielu wypadkach nie nadawały się już do zamieszkania. Przydzielone kredyty nie zawsze właściwie wykorzystywano. Pozostawiona bez opieki ziemia zamieniła się w ugór i dużo czasu i środków trzeba było włożyć w uprawę, aby osiągnąć wydajność sprzed 1939 roku.

Niewątpliwą trudność w odbudowie zniszczonych wsi stanowił brak podstawowych narzędzi produkcyjnych, a zwłaszcza siły pociągowej. Równocześnie brak samowystarczalności produkcji roślinnej i zwierzęcej stwarzał w województwie wiele problemów aprowizacyjnych, nie mówiąc już o przemyśle rolno-spożywczym.

Oznaki pełnej stabilizacji gospodarczej zaobserwowano dopiero w 1948 roku, po zakończeniu masowych migracji ludności. Mimo że na teren województwa ludność dalej napływała, odbywała się weryfikacja pracowników, przede wszystkim z punktu widzenia potrzeb gospodarczych województwa. Dzięki wysiłkowi całego społeczeństwa województwa olsztyńskiego i większym funduszom w okresie planu 6-letniego usunięto prawie zupełnie ślady zniszczeń wojennych.

⁹⁰ AAN, MPiH, 4354, k. 101, Z przemówienia I. Marzyńskiego na posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Narodowej w V 1946.

DER STAND DER KRIEGSZERSTÖRUNGEN IN DER WIRTSCHAFT
DER WOJEWODSCHAFT OLSZTYN

Zusammenfassung

Während des 2. Weltkrieges wurde das Gebiet der Wojewodschaft Olsztyn (Alenstein) weit größeren Verwüstungen ausgesetzt, als die übrigen Gebiete der Volksrepublik Polen. Nicht nur die unmittelbaren Kriegshandlungen waren der Grund dafür. Der Verwüstungsprozeß begann noch 1944 während der Durchführung der deutschen Evakuierungsmaßnahmen und hielt dann noch längere Zeit nach der Überrollung der Fronten an. Nach Abschluß der Kriegshandlungen wurde die Verwüstung und Plünderung des ungesicherten Besitzes fortgesetzt. Das Gebiet der Wojewodschaft Olsztyn wurde so stark entvölkert, daß es im Vergleich mit dem Jahr 1939 nur noch ein Fünftel der ursprünglichen Bevölkerungszahl aufwies; dadurch entstand die unzureichende Sicherung des Besitzes, ein Zustand, der selbst nach 1945 fortdauernte. Die Dekapitalisierung erfolgte in mehreren Wirtschaftsbeirichen. Je später die Registrierung der Zerstörungen erfolgte, desto höher erschienen die Verluste. Eine Schätzung der Zerstörungen wurde 1945—1947 durchgeführt. Der vorliegende Artikel fußt hauptsächlich auf dem Archivmaterial, das unvollständig und zerstreut ist sowie Daten enthält, die sich auf verschiedene Zeitpunkte beziehen. Deswegen war die Feststellung der Verluste für einen bestimmten Augenblick unmöglich.

Die Zerstörungen in der Industrie wurden bereits im Juli 1945 mutmaßlich festgestellt. Die Schätzungen wurden von den Operationsgruppen des Ministeriums für Industrie vorgenommen. Nach ihren Angaben wurden die weitestgehenden Verwüstungen in der Metall- und Holzverarbeitenden Industrie festgestellt. In diesen Industriezweigen wurden 90% der Betriebe zerstört. In den übrigen Industriezweigen waren die Zerstörungen nicht minder groß. In der Industrie haben die technischen Einrichtungen und die Energieerzeugung am meisten gelitten. Der Grad ihrer Zerstörung bewegte sich zwischen 45% und 77%. Verhältnismäßig am besten sind die Hochbauten davongekommen.

Eine ähnliche Situation gab es auch in der Landwirtschaft. Die Gebäude der Bauerngehöfte wurden viel weniger als das gesamte Mobiliar durch die Zerstörungen betroffen. Größere Zerstörungen der Bauten kamen nur in denjenigen Gebieten vor, wo die unmittelbaren Kampfhandlungen stattgefunden hatten.

Ernsthafte Zerstörungen waren im Bereich des Transportwesens zu verzeichnen. Von den Eisenbahnlinien wurden 56% zerstört. Es gab in der Wojewodschaft Olsztyn keine zweigleisigen Linien mehr. Die gesamte Wirtschaft wurde durch das Fehlen von betriebsfähigen Verkehrslinien gelähmt. Die verhältnismäßig guten Straßen waren kein Ersatz dafür, weil es keine Kraftfahrzeuge und keinen Treibstoff gab.

Die Zerstörungen der Städte wurden besonders stark empfunden. Die zerstörten städtischen Wohnhäuser und sonstigen Gebäude beschränkten die Möglichkeiten der Neubesiedlung. Zerstörungen gab es in allen Städten ohne Ausnahme; am stärksten (80 bis 95%) traf das für Nidzica (Neidenburg), Hawa (Dt. Eylau), Braniewo (Braunsberg) und Frombork (Frauenburg) zu. In den zerstörten Städten hatten alle kommunalen Einrichtungen aufgehört, zu funktionieren. Das Wasserleitungs-, Kanalisations-, Elektrizitäts- und Gasleitungsnetz wurde so stark zerstört, daß der Wiederaufbau mehrere Jahre beanspruchte. Die Entrümmerung der Städte erfolgte erst in der zweiten Hälfte der fünfziger Jahre. Die kärglichen finanziellen Mittel der Städte gestatteten es nicht, die Spuren der Verwüstungen zu entfernen.